

PER AANGETEKENDE POST AAN:

ING Groep N.V.

t.a.v. Steven van Rijswijk
Bijlmerdreef 106
1102 CT Amsterdam
Nederland

en

ING Bank N.V.

t.a.v. Steven van Rijswijk
Bijlmerdreef 106
1102 CT Amsterdam
Nederland

Onderwerp: aansprakelijkstelling voor onrechtmatig klimaatbeleid

19 januari 2024

Geachte Steven van Rijswijk,

De vereniging Milieudefensie richt zich tot u als bestuursvoorzitter van ING Groep N.V. en ING Bank N.V. (hierna gezamenlijk: 'ING').^A

Milieudefensie constateert dat ING de wettelijke maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm schendt door het medeveroorzaken van gevaarlijke klimaatverandering.^B Het huidige klimaatbeleid van ING is gebrekkig en leidt tot onacceptabele uitstoot van broeikasgassen. ING ondermijnt daarmee het bereiken van de 1,5°C van het Parijsakkoord. Dat is een groot gevaar voor de samenleving, het milieu en de natuur. En het leidt tot mensenrechtenschendingen in Nederland en in de rest van de wereld, voor huidige en toekomstige generaties.

In deze brief licht Milieudefensie toe dat ING's huidige beleid onrechtmatig is ten aanzien van het maatschappelijk belang waarvoor Milieudefensie opkomt. Milieudefensie stelt ING hiervoor aansprakelijk en verzoekt deze onrechtmatige situatie met spoed op te heffen. ING dient het klimaatbeleid, de financieringen en de dienstverlening van ING in overeenstemming te brengen met de 1,5°C van het Parijsakkoord.

A | **ING Groep N.V.** is een beursgenoteerde vennootschap en staat aan het hoofd van een groep die wereldwijd bancaire activiteiten onderneemt, met **ING Bank N.V.** als voornaamste bankentiteit (waarvan ING Groep N.V. direct en enig aandeelhouder is). Deze groep (met inbegrip van alle in de jaarrekening van ING Groep N.V. geconsolideerde dochtermaatschappijen, andere groepsmaatschappijen en andere rechtspersonen, inclusief al hun bijkantoren en vertegenwoordigingskantoren, in Nederland en daarbuiten) duiden wij in deze brief aan als de 'ING Groep'. ING Groep N.V. dan wel ING Bank N.V. moet worden beschouwd als de rechtspersoon die het klimaatbeleid van de ING Groep bepaalt en daarvoor ook juridische verantwoordelijkheid draagt. Omdat openbare stukken niet duidelijk aanwijzen of die juridische verantwoordelijkheid uitsluitend bij een van deze twee rechtspersonen ligt (en zo ja, bij welke) of beiden, is deze brief en de aansprakelijkstelling hierin gericht aan zowel ING Groep N.V. als ING Bank N.V.

B | Onder '**gevaarlijke klimaatverandering**' verstaan wij in deze brief klimaatverandering boven de 1,5°C. De term vindt zijn oorsprong in het VN-klimaatverdrag van 1992, waarin in artikel 2 wordt gesproken over het voorkomen van 'gevaarlijke antropogene verstoring van het klimaatsysteem'. Bij een opwarming boven de 1,5°C van het Parijsakkoord is er internationale consensus dat mensenrechten grootschalig zullen worden geschonden en mensenlevens grootschalig op het spel staan. Maar vanzelfsprekend heeft klimaatverandering nú al grote impact op mensenrechten (zie sectie 1).

In deze brief zullen we onze vorderingen toelichten en onderbouwen. We leggen de juridische verplichtingen uit en de schending door ING van deze verplichtingen.^C

1. Inleiding

'De tijd van opwarming is voorbij; het tijdperk waarin de aarde kookt is aangebroken.'¹ Dit zijn de woorden van António Guterres, secretaris-generaal van de Verenigde Naties, op 27 juli 2023. Guterres heeft gelijk, 2023 was een jaar met hitterecords over de hele wereld en andere extreme omstandigheden zoals zware overstromingen en allesverwoestende bosbranden. Afgelopen september liet storm Daniël een spoor van vernieling achter, met minstens 5.200 doden in Libië.² Deze toenemende weersextremen zijn geen toeval. De kans op stormen zoals Daniël wordt door de klimaatcrisis vele malen groter.³ Het is een teken dat klimaatverandering niet iets is van de toekomst, maar nu al levensgevaarlijk is.

Guterres vervolgt zijn speech met: 'De lucht is verstikkend. De hitte is ondraaglijk. En de fossiele winsten en het gebrek aan klimaatactie zijn onacceptabel.'⁴ Dat gebrek aan klimaatactie kenmerkt ook de financiële sector. Nog altijd blijft de financiële sector de klimaatcrisis financieren met stijgende emissies van broeikasgassen tot gevolg. ING is daarin geen uitzondering. De bank was in 2022 verantwoordelijk voor minstens 61 megaton broeikasgassen.⁵ ING heeft daarmee de grootste uitstoot van alle Nederlandse financiële instellingen⁶ en meer uitstoot dan landen als Zweden, Zwitserland, Ghana en Cambodja.⁷ En ING heeft niet alleen een grote uitstoot, maar ook een grotere emissie-intensiteit dan de meeste andere Nederlandse financiële instellingen, oftewel: per gefinancierde euro komt er meer uitstoot vrij bij ING.⁸

Hoewel ING op papier tal van groene voornemens heeft, schiet het in de praktijk tekort. Het klimaatbeleid van ING staat nog mijlen ver af van wat er nodig is om het 1,5°C doel te halen. Behalve door de grote uitstoot van ING wordt dit ook pijnlijk duidelijk als we inzoomen op de fossiele portefeuille van ING. ING financiert nog steeds bedrijven die *nieuwe* olie-, gas- en kolenprojecten starten, terwijl de wetenschap duidelijk zegt dat het starten van nieuwe fossiele projecten onverenigbaar is met het beperken van de opwarming van de aarde tot 1,5°C.⁹ Er bestaat geen twijfel over dat het gebruik van fossiele brandstoffen zo snel mogelijk moet worden afgebouwd om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen.¹⁰ Toch blijft de bank deze sector met miljarden financieren. Zelfs de nieuw aangekondigde aanpassing van het beleid dat ING in december 2023 publiceerde, is slechts een kleine stap en blijft onvoldoende. In 2022 had ING ruim 15 miljard euro aan leningen aan de olie- en gasindustrie uitstaan, waarvan zo'n 5 miljard aan nieuwe leningen dat jaar erbij gekomen zijn.¹¹ Daarnaast laat onderzoek van Investico en Follow The Money zien dat ING de fossiele industrie sinds het Parijsakkoord heeft ondersteund met de uitgifte van 83,2 miljard euro aan obligaties.¹²

De gevaarlijke klimaatverandering die ING medeveroorzaakt leidt tot grootschalige mensenrechtenschendingen voor huidige en toekomstige generaties wereldwijd, ook in Nederland. Om gevaarlijke klimaatverandering zo veel mogelijk te voorkomen is het

C | De termen die wij in deze brief gebruiken hebben de betekenis die daaraan is gegeven in de technische toelichting op de door Milieudefensie gevorderde maatregelen (sectie 2.2), tenzij een andere betekenis uitdrukkelijk volgt uit de context waarin die termen zijn gebruikt.

essentieel dat ING diens verantwoordelijkheid neemt en serieuze stappen zet om diens klimaatbeleid in lijn te brengen met de 1,5°C van het Parijsakkoord.

ING is zich al zeker sinds 2007 zeer bewust van de ernst van de klimaatcrisis. U verwoordde het eerder precies zoals het is: 'Overstromingen, grote hittegolven en bosbranden wereldwijd laten duidelijk een existentiële crisis zien die we niet mogen negeren.'¹³ Klimaatverandering 'bedreigt onze aarde en haar mensen.'¹⁴ Ondanks alle interne kennis gaat ING nog altijd door met het financieren en ondersteunen van klanten en activiteiten die deze crisis met de dag verergeren.

Milieudefensie heeft ING vaak gewezen op diens verantwoordelijkheid en op tal van manieren pogingen gedaan om het bedrijf van richting te laten veranderen: door de publicatie van rapporten, door het gesprek te voeren en met acties voor de deur. En in 2023 was Milieudefensie met 70 bezorgde aandeelhouders aanwezig bij de aandeelhoudersvergadering van ING, waar we vroegen of ING diens uitstoot in 2030 zal halveren. Milieudefensie is niet de enige die vindt dat banken moeten verduurzamen. Ook toonaangevende instanties zoals het VN-klimaatpanel (IPCC) benadrukken dat het heel zorgelijk is dat nog steeds zo veel financiering naar de fossiele economie gaat, terwijl de noodzakelijke financiering van klimaatvriendelijke activiteiten juist achterblijft.¹⁵ ING zet kleine stapjes in de goede richting, maar weigert tot nu toe om de sprong te maken die nodig is om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen. Dit is een schending van mensenrechten en in strijd met de wettelijke maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm waar iedereen, ook ING, aan gebonden is. Milieudefensie ziet dus geen andere mogelijkheid meer dan ING nu aansprakelijk te stellen voor het schenden van de Nederlandse wet en verantwoordelijk te houden voor het medeveroorzaken van gevaarlijke klimaatverandering.

In deze brief zal Milieudefensie verder toelichten wat ING zou moeten doen. Milieudefensie heeft daarvoor vier concrete vorderingen (sectie 2). Vervolgens wordt er dieper ingegaan op de juridische verplichting van ING om te stoppen met het medeveroorzaken van gevaarlijke klimaatverandering aan de hand van de maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm (sectie 3), de ernstige gevolgen van de klimaatcrisis en de kennis van ING daarover (sectie 4), de bijzondere verantwoordelijkheid van ING (sectie 5) en maatregelen die ING kan treffen (sectie 6). Milieudefensie toont aan dat ING deze verplichting op dit moment schendt (sectie 7) en legt vervolgens uit waarom Milieudefensie zich daarom genoodzaakt ziet om ING aansprakelijk te stellen (sectie 8).

2. Aansprakelijkstelling ING en vorderingen

2.1. Milieudefensie eist de volgende maatregelen

Milieudefensie stelt ING hierbij aansprakelijk voor diens substantiële bijdrage aan gevaarlijke klimaatverandering, voor de schade die het bedrijf daardoor aanricht aan de samenleving, het milieu en de natuur, en voor de mensenrechtenschendingen als gevolg van deze schade (zie sectie 3 voor juridische basis). Om dit onrechtmatige handelen van ING te beëindigen en onrechtmatig handelen in de toekomst te voorkomen, eist Milieudefensie dat:

1. ING diens klimaatbeleid in lijn brengt met de 1,5°C van het Parijsakkoord;
2. ING diens uitstoot vermindert met ten minste 48% CO₂ en ten minste 43% CO₂e in 2030 ten opzichte van 2019;
3. ING daarnaast zorgt dat die niet betrokken is bij de negatieve klimaatimpact van grote zakelijke klanten, zoals:
 - a. ING eist een goed klimaatplan van alle grote zakelijke klanten;
 - b. ING stopt met het financieren en ondersteunen van grote zakelijke klanten die binnen een jaar geen goed klimaatplan hebben;
 - c. ING eist dat fossiele klanten stoppen met fossiele uitbreiding én een goed uitfaseringsplan opstellen;
 - d. ING stopt *nieuwe* financiering en ondersteuning van fossiele klanten die doorgaan met fossiele uitbreiding of geen goed uitfaseringsplan hebben;
 - e. ING stopt *alle* financiering en ondersteuning van fossiele klanten die na een jaar nog doorgaan met fossiele uitbreiding of geen goed uitfaseringsplan hebben; en
4. ING met Milieudefensie in gesprek gaat om tot een goede invulling van de bovengenoemde maatregelen te komen.

Maatregel 1 is overkoepelend en richt zich op ING's gehele klimaatbeleid. Maatregel 2 verzekert dat ING met dit klimaatbeleid een passende bijdrage levert aan de vermindering van uitstoot die noodzakelijk is voor de 1,5°C van het Parijsakkoord. Maatregel 3 regelt dat ING diens invloed gebruikt om te zorgen dat grote zakelijke klanten ook hun klimaatbeleid in lijn brengen met de 1,5°C van het Parijsakkoord én dat ING niet langer betrokken is bij het financieren en ondersteunen van grote zakelijke klanten die de 1,5°C van het Parijsakkoord ondermijnen. Deze derde maatregel geldt dus óók als door maatregel 2 de totale uitstoot van ING al voldoende vermindert. Maatregel 4 waarborgt dat ING op een goede manier invulling geeft aan de voornoemde drie maatregelen. In de technische toelichting in sectie 2.2 hieronder leggen wij preciezer uit wat wij verstaan onder deze vier maatregelen. De effectiviteit, proportionaliteit en onbezwaarlijkheid van deze vier maatregelen lichten we in sectie 6.2 nader toe. En in sectie 7 laten we zien dat ING diens juridische verplichting schendt, en zonder deze vier maatregelen zal blijven schenden.

Milieudefensie verzoekt u om binnen acht weken na dagtekening van deze brief schriftelijk namens ING aan Milieudefensie te bevestigen dat ING instemt met deze maatregelen en diens juridische verplichting tot het treffen van die maatregelen erkent. Dit vanuit de onderkenning van de noodzaak, urgentie en het belang van deze maatregelen. De maatregelen zullen wij in de volgende hoofdstukken verder onderbouwen.

Wanneer ING niet binnen de gevraagde tijd de vorderingen van Milieudefensie positief beantwoordt, zal Milieudefensie ervan uitgaan dat ING niet wil voldoen aan dit verzoek. Milieudefensie ziet dan geen andere mogelijkheid dan ING te dagvaarden met als doel dat de bevoegde rechter ING alsnog tot de genoemde maatregelen beveelt.

2.2. Technische toelichting maatregelen

1. ING brengt klimaatbeleid in lijn met de 1,5°C van het Parijsakkoord.

ING past diens klimaatbeleid^D aan in overeenstemming met de 1,5°C van het Parijsakkoord,^E onder meer door middel van de hierna onder 2. en 3. genoemde maatregelen;

2. ING vermindert diens uitstoot met ten minste 48% CO₂ en ten minste 43% CO₂e in 2030 ten opzichte van 2019. ING reduceert^F de totale absolute hoeveelheid scope 1, 2 en 3 broeikasgasuitstoot van de ING Groep^G om een volwaardige bijdrage te leveren aan de mondiale reducties die noodzakelijk zijn voor het behalen van de 1,5°C van het Parijsakkoord. De door ING te verwezenlijken reductie is een reductie van de totale absolute hoeveelheid CO₂-uitstoot met ten minste 48% en van de totale absolute hoeveelheid broeikasgasuitstoot^H met ten minste 43% in 2030 ten opzichte van 2019;

D | Onder '**klimaatbeleid**' vallen in ieder geval alle door de ING Groep gehanteerde vormen van strategie, *governance*, financieel beheer, risicobeheer, administratieve organisatie en interne controle (ao/ic), commerciële en operationele activiteiten, en andere vormen van formele of feitelijke bedrijfsvoering, steeds voor zover deze van invloed zijn of kunnen zijn op de mogelijkheden van de ING Groep om een volwaardige bijdrage te leveren aan het behalen van de 1,5°C van het Parijsakkoord.

E | Onder '**de 1,5°C van het Parijsakkoord**' verstaan wij een beperking van de stijging van de wereldwijde gemiddelde temperatuur tot 1,5°C als genoemd in artikel 2.1(a) van het Parijsakkoord.

F | Onder '**reduceren**' en '**reductie**' van uitstoot verstaan wij het verminderen van broeikasgasuitstoot tot 2030 zonder de inzet van *carbon credits*, of *avoided emissions of greenhouse gas removals*. Milieudefensie erkent dat *greenhouse gas removals* (zoals *direct air capture with carbon storage* (DACCS) en *bio-energy combined with carbon capture and storage* (BECCS)) een rol spelen in reductiescenario's van het IPCC, maar DACCS en BECCS zijn nog geen bewezen technieken op grote schaal en doen geen afbreuk aan de noodzaak van snelle en diepe emissiereducties in alle sectoren. Daarom verwacht Milieudefensie dat ING inzet op emissiereductie. Als ING *greenhouse gas removals* financiert, dan *naast* en niet *in plaats van* het reduceren van diens eigen uitstoot. Dit sluit aan bij het VN-initiatief *Race to Zero* (2022, p10): 'Members are required to prioritise internal emissions reductions in line with global efforts to halve emissions by 2030 and reach global net zero by 2050 through deep decarbonization. In parallel – but by no means as a substitute for reducing their own emissions – entities are encouraged to contribute beyond their value chain or territory to a global net zero state by [...] removing carbon to compensate for unabated emissions on their pathway towards the end state net zero.'

G | Onder de '**totale absolute hoeveelheid broeikasgasuitstoot**' van de ING Groep verstaan wij alle scope 1, 2 en 3 uitstoot (ook '**emissies**' genoemd) van de ING Groep. Hieronder valt ook alle scope 3 categorie 15 uitstoot zoals beschreven in de *GHG Protocol Corporate Value Chain Standard*. Dit betreft onder meer alle uitstoot die is verbonden aan aandeleninvesteringen van de ING Groep (op projectbasis of anderszins), schuldinvesteringen van de ING Groep (in de vorm van obligaties en leningen, op projectbasis of anderszins) en dienstverlening aan klanten (waaronder de onderwriting van obligaties of aandelen uitgegeven door klanten, soms 'gefaciliteerde emissies' genoemd, en door de ING Groep voor klanten beheerde investeringen). Naar al deze uitstoot verwijzen wij in deze brief als '**gefinancierde uitstoot**'. Deze gefinancierde uitstoot van de ING Groep moet worden bepaald op basis van onder meer de uitstoot van de klanten van de ING Groep, de entiteiten waarin de ING Groep investeert en de entiteiten waarin klanten investeringen hebben gedaan die de ING Groep beheert, inclusief de scope 3 uitstoot van de betreffende klanten en entiteiten.

H | Onder (de reductie van) '**alle broeikasgasuitstoot**' verstaan wij (de reductie van) alle uitstoot van alle broeikasgassen (dus inclusief de uitstoot van niet-CO₂-broeikasgassen) van de ING Groep, uitgedrukt in CO₂e. '**CO₂e**' staat voor CO₂-equivalenten. Bij CO₂e worden broeikasgassen eerst omgerekend naar CO₂ en daarna bij elkaar opgeteld. Dit omrekenen is nodig omdat niet-CO₂-broeikasgassen zoals methaan en lachgas een andere invloed hebben op de opwarming van de aarde dan CO₂. Bijvoorbeeld, 1 megaton methaan heeft net zoveel invloed op de opwarming van de aarde als ongeveer 28 megaton CO₂. Voor deze omrekenmethode, zie IPCC, 'Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Working Group III' (2022), Annex II tabel 9, 1831, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/>.

- 3. ING zorgt dat die niet betrokken is bij de negatieve klimaatimpact van grote zakelijke klanten.** ING neemt, naast het voldoende reduceren van diens broeikasgasuitstoot als genoemd onder 2. hierboven, passende maatregelen om de negatieve klimaatimpact van grote zakelijke klanten^I aan te pakken, waaronder ten minste:
- a. ING eist een goed klimaatplan van alle grote zakelijke klanten.** Uiterlijk drie maanden na dagtekening van deze brief wendt de ING Groep diens invloed aan op grote zakelijke klanten om hen aan te sporen tot het ontwikkelen, publiceren en uitvoeren van een goed klimaatplan;^J
 - b. ING stopt met het financieren en ondersteunen van grote zakelijke klanten die binnen een jaar geen goed klimaatplan hebben.** De ING Groep staakt de bestaande en nieuwe financiering en ondersteuning^K van iedere grote zakelijke klant die (i) uiterlijk één jaar na de eerste aansporing (onder a. hierboven) geen goed klimaatplan heeft ontwikkeld en gepubliceerd of (ii) na het ontwikkelen en publiceren van een goed klimaatplan binnen een redelijke termijn geen voldoende uitvoering^L daarvan kan aantonen;
 - c. ING eist dat fossiele klanten stoppen met fossiele uitbreiding én een goed uitfaseringsplan opstellen.** De ING Groep wendt uiterlijk drie maanden na dagtekening van deze brief diens invloed aan op iedere

I | Onder '**grote zakelijke klant**' verstaan wij iedere bestaande en nieuwe klant van de ING Groep of andere entiteit (zoals een *investee company*) die de ING Groep financiert of ondersteunt en waarvan de publicatie van een klimaatplan mag worden verwacht op grond van de *2023 OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct* in het licht van onder andere de aard, omvang en locatie van diens onderneming. Hieronder verstaan wij in ieder geval (i) iedere klant of andere entiteit die verplicht is tot verslaggeving over diens broeikasgasuitstoot en/of klimaatplan op grond van de *Corporate Sustainability Reporting Directive* (Richtlijn (EU) 2022/2464) of op grond van andere toepasselijke regelgeving (bijvoorbeeld lokale of sectorale regelgeving, binnen de Europese Unie of daarbuiten) en (ii) iedere klant of andere entiteit die tot dergelijke verslaggeving verplicht zou zijn als die klant of andere entiteit in een lidstaat van de Europese Unie gevestigd zou zijn. Dit betekent onder meer dat de ING Groep vanaf 2024 passende maatregelen neemt ten aanzien van ten minste beursgenoteerde ondernemingen en andere organisaties van openbaar belang met meer dan 500 werknemers. Vanaf 1 januari 2025 neemt de ING Groep ook passende maatregelen ten aanzien van ten minste andere grote ondernemingen die voldoen aan minimaal twee van de volgende criteria: de onderneming heeft een balanstotaal van minstens 20 miljoen euro, een netto-omzet van minstens 40 miljoen euro en/of meer dan 250 werknemers.

J | Onder '**goed klimaatplan**' verstaan wij een klimaatplan (ook wel '**transitieplan**' genoemd) dat ten minste voorziet in (i) absolute emissiereductiedoelen voor 2030 en daarna die een maximale inspanning weerspiegelen van het rechtvaardige aandeel (*fair share*) van het bedrijf in de benodigde halvering van broeikasgasuitstoot in 2030 en daarna. En (ii) een beschrijving van uitvoeringsmaatregelen die de haalbaarheid van deze doelen voldoende geloofwaardig maken. Dit sluit aan bij de criteria voor klimaatplannen van de VN *High Level Expert Group on the Net-Zero Emissions Commitments of Non-State Entities* (2022, p21) en het VN-initiatief *Race To Zero* (2022, p8-9). Deze toonaangevende organisaties geven de voorkeur aan of verwachten rechtvaardige absolute reductiedoelen van bedrijven.

K | Onder '**financieren en ondersteunen**' en '**financiering en ondersteuning**' verstaan wij alle manieren waarop de ING Groep financiering verstrekt aan of heeft uitstaan bij een klant (of andere entiteit) of een klant (of andere entiteit) op een andere manieren ondersteunt, waaronder ten minste de verstrekking van projectfinanciering, de verstrekking van algemene bedrijfsfinanciering, het mogelijk maken van de uitgifte van aandelen of obligaties als '*bookrunner*' of onderschrijver ('*underwriter*'), en vermogensbeheer voor klanten. Onder 'financieren en ondersteunen' verstaan wij dus niet enkel manieren waarop de ING Groep de financiering voor eigen rekening en risico aan de klant vertrekt, maar ook het 'faciliteren' van financiering van derden voor de klant en andere vormen van dienstverlening.

L | Onder '**voldoende uitvoering**' verstaan wij dat de klant ten minste (i) voldoende vooruitgang boekt in het verwezenlijken van de in het klimaatplan opgenomen absolute doelen voor de reductie van scope 1, 2 en 3 emissies (waarvan in ieder geval geen sprake is bij het niet tijdig verwezenlijken van deze doelen) en (ii) uitvoeringsmaatregelen heeft getroffen die de haalbaarheid van deze doelen voldoende geloofwaardig maken.

fossiele klant^M door die aan te sporen tot (i) het niet (langer) betrokken zijn bij fossiele uitbreiding,^N (ii) het publiceren van een toezegging dat die niet betrokken is bij fossiele uitbreiding en (iii) het ontwikkelen, publiceren en uitvoeren van een goed uitfaseringsplan voor fossiele brandstoffen;^O

- d. ING stopt *nieuwe financiering en ondersteuning van fossiele klanten die doorgaan met fossiele uitbreiding of geen goed uitfaseringsplan hebben.*** De ING Groep staakt uiterlijk drie maanden na dagtekening van deze brief nieuwe financiering en ondersteuning voor iedere fossiele klant indien en zolang die (i) betrokken is bij fossiele uitbreiding, (ii) geen toezegging heeft gepubliceerd dat die niet betrokken is bij fossiele uitbreiding of (iii) niet beschikt over een goed uitfaseringsplan voor fossiele brandstoffen.
- e. ING stopt *alle financiering en ondersteuning van fossiele klanten die na een jaar nog doorgaan met fossiele uitbreiding of geen goed uitfaseringsplan hebben.*** De ING Groep staakt bestaande en nieuwe financiering en ondersteuning voor iedere fossiele klant indien en zolang die, uiterlijk één jaar na de eerste aansporing onder c. hierboven, (i) nog betrokken is bij fossiele uitbreiding, (ii) geen toezegging heeft gepubliceerd dat die niet betrokken is bij fossiele uitbreiding of (iii) niet beschikt over een goed uitfaseringsplan voor fossiele brandstoffen.

Als overtuigende en dwingende juridische beperkingen de ING Groep hinderen in de uitvoering van deze maatregelen, zal de ING Groep passende inspanningen leveren om deze juridische beperkingen te vermijden of aan te pakken. Als er overtuigende en dwingende juridische beperkingen zijn die de ING Groep niet kan vermijden of aanpakken, zal de ING Groep de meest ambitieuze en effectieve alternatieve maatregelen nemen.

M | Onder '**fossiele klant**' verstaan wij iedere bestaande en nieuwe grote zakelijke klant (zie voetnoot I) van de ING Groep die actief is in een of meerdere ketens van '**fossiele brandstoffen**', zoals olie, gas (inclusief vloeibaar gas) of steenkolen (inclusief metallurgische kolen).

N | Onder '**betrokken zijn bij fossiele uitbreiding**' verstaan wij het betrokken zijn bij de uitbreiding van de capaciteit voor upstream-, midstream- of downstreamactiviteiten voor fossiele brandstoffen, waaronder ten minste (i) het zoeken naar nieuwe bronnen (zoals nieuwe olie- of gasvelden of nieuwe steenkoollagen), (ii) het ontginnen van nieuwe bronnen, (iii) het bouwen van nieuwe of ontwikkelen van bestaande infrastructuur of andersoortige projecten waardoor het mogelijk is om meer fossiele brandstoffen uit een bestaande bron te halen dan gepland en (iv) het bouwen van nieuwe of ontwikkelen van bestaande infrastructuur of andersoortige projecten die het aannemelijk maken dat het aanbod van of de vraag naar fossiele brandstoffen zal stijgen.

O | Onder een '**goed uitfaseringsplan voor fossiele brandstoffen**' verstaan wij een uitfaseringsplan in lijn met een 1,5°C-pad met geen of weinig overschrijding (*overshoot*), dat een rechtvaardige invulling is van het mondiale reductiepad voor fossiele brandstoffen. Onder 'geen overschrijding' verstaan wij dat de opwarming van de aarde beperkt blijft tot 1,5°C. Bij 'weinig overschrijding' zal de opwarming van de aarde met maximaal 0,1°C kunnen stijgen tot boven de 1,5°C, maar zal deze binnen een paar decennia weer beperkt moeten worden tot 1,5°C. Onder een '**rechtvaardige invulling**' verstaan wij een invulling waarbij projecten en bedrijven in rijkere landen met historisch hoge emissies die profiteerden van fossiele brandstoffen ook meer bijdragen aan de uitfasering hiervan. Dit moet worden onderscheiden van sectorale uitstootscenario's zoals ING nu gebruikt. Een voorbeeld van een invulling waarbij rijke landen meer doen is gegeven in het concept *SBTi Fossil Fuel Finance Position Paper* (juni 2023, p8-9). Deze stelt voor om bij de uitfasering te differentiëren tussen projecten en bedrijven in rijke, middeninkomen en arme landen. Voor bijvoorbeeld olie- en gasprojecten en -bedrijven in rijke landen geldt een 74% outputreductie tegen 2030 en totale uitfasering tegen 2034; voor die in middeninkomenslanden een 28% outputreductie tegen 2030 en totale uitfasering tegen 2043; en voor die in arme landen een 14% outputreductie tegen 2030 en totale uitfasering tegen 2050.

4. ING gaat met ons in gesprek. ING is bereid om ter verdere invulling, implementatie, borging en publieke verantwoording van deze kritieke opgave binnen acht weken na de dagtekening van deze brief tot nadere afspraken te komen met Milieudefensie.

Waarom niet 45% CO₂-reductie in 2030? Milieudefensie vroeg in de klimaatzaak tegen Shell, op de aandeelhoudersvergadering van ING Groep N.V. en in onze campagne tot nu toe om minimaal 45% absolute CO₂-reductie in 2030 ten opzichte van 2019. Nu vragen we dat ING diens CO₂-uitstoot reduceert met ten minste 48% én diens broeikasgasuitstoot reduceert met ten minste 43% CO₂e.

Milieudefensie vraagt nu 48% in plaats van 45% CO₂-reductie omdat deze 48% het meest up-to-date reductiepercentage is dat nodig is om 50% kans te hebben om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen, aldus het *Intergovernmental Panel on Climate Change* (IPCC) van de Verenigde Naties (VN).^P Alle staten die aangesloten zijn bij de VN hebben ingestemd met de noodzaak van 48% CO₂-reductie. Er is dus internationale consensus over dit reductiepercentage.

Naast het reduceren van CO₂ alleen, eist Milieudefensie óók een reductie van alle broeikasgasuitstoot van ING. ING is actief in nagenoeg alle sectoren van de economie. Dus ook in sectoren waar niet CO₂, maar andere broeikasgassen zoals methaan en lachgas vrijkomen. Denk daarbij aan kunstmest, landbouw en het oppompen en verwerken van aardgas. Ook de reductie binnen deze sectoren is noodzakelijk om de 1,5°C van het Parijsakkoord te halen.¹⁶ Het is dus belangrijk dat financiële instellingen als ING niet enkel focussen op een reductie van CO₂, maar ook op andere broeikasgassen. Wederom is deze 43% wat het IPCC stelt dat nodig is om 50% kans te hebben om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen.

P | Het *Glasgow Climate Pact* (2021, art. IV.22) erkent de noodzaak van 45% mondiale reductie van CO₂ in 2030 om 1,5°C binnen bereik te houden. De rechter in de klimaatzaak van Milieudefensie tegen Shell heeft in 2021 geoordeeld dat Shell diens uitstoot met 45% moet reduceren in 2030. Dit percentage – in het Glasgow Climate Pact en in de Shellzaak – is gebaseerd op de mondiale reductie die volgens het VN-klimaatpanel, het IPCC, op dat moment nodig was. Inmiddels heeft het IPCC deze mondiale reductiepercentages geüpdate en deze update is ondertekend door vrijwel alle landen in de wereld. Daarom gebruiken wij deze geüpdate percentages in onze vorderingen, zie IPCC, 'Climate Change 2023: Synthesis Report. Summary for Policymakers' (2023), 21.

3. ING heeft een juridische verplichting

Bedrijven hebben naar Nederlands recht een verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren. Ook hebben ze de juridische verplichting te zorgen dat zij geen gevaar creëren dat kan leiden tot voorkombare schade aan zaken en letsel en leed aan personen (ook wel 'gevaarzetting' genoemd). Deze plicht heet de zorgplicht en vloeit voort uit de wettelijke algemene maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm en de daarbij behorende rechtspraak.¹⁷ De inhoud van de zorgplicht wordt bepaald aan de hand van relevante feiten en omstandigheden. Zoals wetenschappelijke bevindingen, verdragsbepalingen, nationale en internationale rechtspraak, *soft law*, wetgeving en gedragscodes. De invloed van deze bronnen op de maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm (dus ook zorgplicht) wordt in de rechtspraak en literatuur algemeen erkend.^Q

Houdt een bedrijf zich niet aan diens zorgplicht, dan handelt het onrechtmatig tegenover degenen die daarvan schade ondervinden of dreigen te ondervinden. Dat kan onder andere leiden tot een rechterlijk bevel om het onrechtmatig handelen te stoppen of om nog meer schade te voorkomen. De zorgplicht geldt ook voor het medeveroorzaken van gevaarlijke klimaatverandering. Als ING na deze brief het beleid niet aanpast om aan diens zorgplicht te voldoen, dan is zo'n rechterlijk bevel waar Milieudefensie op aanstuurt.

Er zijn vier criteria om te beoordelen of een bedrijf veroorzaker is van gevaar en daarmee de zorgplicht schendt: (i) de kenbaarheid van het gevaar voor het bedrijf, (ii) de kans dat het gevaar zich daadwerkelijk zal voordoen, (iii) de ernst van het gevaar, en (iv) de bezwaarlijkheid en proportionaliteit van de door het bedrijf te treffen maatregelen. Er kan ook sprake zijn van onrechtmatige gevaarzetting in gevallen waarin een bedrijf niet als enige het gevaar creëert, maar meerdere partijen daarvoor gezamenlijk verantwoordelijk zijn, zoals bij klimaatverandering. Voorwaarde is dan wel dat het aandeel van dit bedrijf in het veroorzaken van het gevaar niet verwaarloosbaar klein is. Deze criteria gelden ook voor het medeveroorzaken van gevaarlijke klimaatverandering. Toepassing van deze vier criteria leidt dus tot een juridisch afdwingbare zorgplicht voor ING.

In de Nederlandse rechtspraak is onder andere aan de hand van bovenstaande criteria geoordeeld dat gebrekkig klimaatbeleid een schending van de zorgplicht kan zijn en dus in strijd met de wet. Dit oordeelde de rechtbank in de Urgenda-zaak tegen de staat. Het hof bepaalde bovendien in hoger beroep dat het Nederlandse klimaatbeleid een schending was van mensenrechten, met name van het recht op leven en het recht op een ongestoord gezinsleven. De staat moest de uitstoot van Nederland in 2020 met 25% hebben verminderd (ten opzichte van 1990).¹⁸ In de klimaatzaak van Milieudefensie tegen Shell oordeelde de rechter ook dat het onvoldoende klimaatbeleid van Shell onrechtmatig is, ook vanwege de schending van mensenrechten. Shell moet daarom in 2030 diens CO₂-uitstoot met 45% hebben verminderd (ten opzichte van 2019).¹⁹

Q | Via deze weg zijn verdragsbepalingen (waaronder de 1,5°C van het Parijsakkoord) medebepalend voor de inhoud van de zorgplicht naar derden, inclusief de belangen waarvoor Milieudefensie opkomt. Daarnaast kunnen instrumenten zoals de *UN Guiding Principles on Business and Human Rights* (UNGPs), de *UN Global Compact* en de *OECD Guidelines for Multinational Enterprises* (OESO-richtlijnen) van invloed zijn op de zorgplicht van bedrijven, ook al hebben zij niet de status van formele wetgeving. Dat geldt ook voor de OESO-richtlijnen van 2023, die bedrijven verplichten om *due diligence* uit te voeren op het gebied van klimaat.

Het vonnis in deze rechtszaak legt daarmee een basis voor de juridische verantwoordelijkheid van grote bedrijven om gevaarlijke klimaatverandering en de mensenrechtenschendingen als gevolg daarvan door middel van goed klimaatbeleid te voorkomen.

Kortom, bedrijven in Nederland hebben de juridische verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren en zich te houden aan hun zorgplicht. Het medeveroorzaken van gevaarlijke klimaatverandering leidt tot de schending van mensenrechten en is in strijd met die zorgplicht. De zorgplicht geldt ook voor ING en de bank heeft dus een juridische verplichting om bij te dragen aan het voorkomen van een wereldwijde opwarming boven de 1,5°C.

4. ING erkent het gevaar van klimaatverandering

ING bestaat sinds 1991.²⁰ In die tijd was de dreiging en het gevaar van klimaatverandering bekend en al een belangrijk onderwerp in het politieke en maatschappelijke debat. Al meer dan 100 jaar is in de wetenschap bekend dat extra CO₂ in de atmosfeer zorgt voor opwarming van de aarde.²¹ Al in de jaren '70 riep een VN-conferentie landen op tot preventieve maatregelen tegen klimaatverandering.²² In 1988 maakten beleidsmakers en wetenschappers op een klimaatconferentie het gezamenlijke statement: 'De mensheid doet een onbedoeld, oncontroleerbaar en wereldwijd experiment waarvan de uiteindelijke consequenties in de buurt komen van een wereldwijde nucleaire oorlog. [...] Het is absoluut noodzakelijk om nu in actie te komen.'²³ In datzelfde jaar werd ook het VN-klimaatpanel, het IPCC, opgericht, en in de jaren erna volgden de eerste toonaangevende internationale en nationale rapporten die duidelijk de gevaren van 1°C en 2°C opwarming beschreven.²⁴ In 1992 werd het VN-klimaatverdrag, de voorloper van het Parijsakkoord, in het leven geroepen en gesteund door 165 landen en de EU.²⁵ Het centrale doel van dit verdrag was het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering op een rechtvaardige manier, waarbij rijke landen het voortouw nemen. Hoewel de informatie over de klimaatcrisis bij het ontstaan van ING in 1991 dus al algemeen bekend was, duurde het nog ruim tien jaar voordat ook ING actief met het klimaat aan de slag ging.

Vanaf ongeveer 2003 begon ING (zichtbaar) te leren over klimaatverandering.²⁶ In 2004 was de vermogensbeheertak van ING ondertekenaar van het *Carbon Disclosure Project* (CDP): samen met 94 andere institutionele beleggers vroeg het CDP de FT500-bedrijven – waaronder ING Bank – informatie over de risico's en kansen van klimaatverandering openbaar te maken.²⁷ Toen al was ING zich ervan bewust dat ook informatie over de uitstoot in de keten daar deel van uitmaakte.²⁸

In 2006 publiceerde ING een intern rapport met de schokkende titel '*Climate Change: When Hell Freezes Over*'.²⁹ Hierin analyseert ING onder andere de mogelijke impact van klimaatverandering: van toenemende hittegolven en overstromingen, het ineenstorten van de Amazone tot het wegsmelten van ijskappen.³⁰ Hoewel de auteurs de klimaatwetenschap nog als 'voorlopig' bestempelden, erkenden ze duidelijk het gevaar: 'misschien is klimaatverandering de grootste bedreiging waarmee de mensheid wordt geconfronteerd.'³¹ In 2004 sloot ING zich aan bij de *Global Roundtable on Climate Change*³² en in 2007 tekende ING het gezamenlijke statement hiervan.³³ Hierin erkende ING dat elk bedrijf de mogelijkheid en verantwoordelijkheid heeft om klimaatverandering aan te pakken.³⁴

Op basis van de bovenstaande rapporten en initiatieven is het duidelijk dat ING in ieder geval rond 2007 wist dat:

- Gevaarlijke klimaatverandering met grote zekerheid door de uitstoot van broeikasgassen door mensen wordt veroorzaakt;³⁵
- De verbranding van fossiele brandstoffen hier de voornaamste bron van is en het blijven financieren hiervan het gebruik van deze brandstoffen mee in stand houdt;³⁶
- Het noodzakelijk is wereldwijd de uitstoot te beperken, want een te hoge broeikasgasconcentratie in de atmosfeer heeft hele grote risico's;³⁷
- Gefinancierde emissies, inclusief scope 3 uitstoot van klanten, significant zijn en dat financiële instellingen deze transparant moeten rapporteren en reduceren;³⁸
- Rijke landen in het mondiale noorden het voortouw moeten nemen in het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering.³⁹

Dit wist ING dus al ten minste in 2007. Dat was ook het jaar waarin ING trots aankondigde dat het bedrijf klimaatneutraal was geworden. De CEO liet toen nog stilletjes achterwege dat dit enkel om ING's operationele emissies ging, oftewel airconditioning, computers en zakenreizen – minder dan 1% van ING's totale uitstoot. Hoewel die aankondiging dus om slechts een heel klein deel van de emissies ging, laat deze al wel zien dat ING, zoals de CEO destijds zelf zei, 'een rol moet spelen in *dealen* met deze uitdaging'.⁴⁰ En hoewel ING al wel wist of had kunnen weten wat deze verantwoordelijkheid inhield, erkende ING deze verantwoordelijkheid niet. ING was destijds namelijk de enige Nederlandse bank die *niet* publiekelijk erkende dat diens klimaatimpact vooral bestaat uit diens financiering – de gefinancierde uitstoot.⁴¹ Deze erkenning kwam pas rond 2015.⁴²

Inmiddels erkent ING in alarmerende woorden het gevaar van klimaatverandering. 'Bosbranden, overstromingen, hittegolven en smeltende ijskappen – het bewijs is overal om ons heen.'⁴³ En ING snapt ook dat het huidige koolstofbudget snel opraakt, 'om onder de 1,5 graad Celsius opwarming te blijven is bij gelijkblijvende uitstoot ons CO₂-budget binnen 5 jaar op.'⁴⁴

De ernstige gevolgen van klimaatverandering brengt ING uitgebreid in beeld, met behulp van het zogenoemde 'heat mapping'.⁴⁵ De uitkomsten daarvan laten goed zien dat ING weet dat huidige en toekomstige generaties door klimaatverandering veel te maken zullen krijgen met onder andere stormen, orkanen, tornado's, overstromingen, zeespiegelstijging, extreme regen, hittegolven, droogtes, het smelten van permafrost en ijskappen, verzuring van de oceaan, lager grondwaterpeil, watertekort, grondstoffentekort, het uitsterven van diersoorten, verminderde biodiversiteit, meer ziektes in planten en dieren, luchtvervuiling en bosbranden.⁴⁶

Kortom, ING is zich goed bewust van de ernst van de klimaatcrisis. ING erkent dan ook dat klimaatverandering 'een diepgaande impact [heeft] op veel fundamentele mensenrechten, inclusief het recht op voedsel, gezondheid, water en sanitaire voorzieningen'.⁴⁷ De VN voegen hier ook het recht op leven, cultuur, zelfbeschikking, werk en ontwikkeling aan toe.⁴⁸ Dit zijn mensenrechten die ING zegt te respecteren, door het onderschrijven van diverse mensenrechteninitiatieven zoals de *UN Guiding Principles on Businesses and Human Rights* (UNGPs), *UN Global Compact* en de OESO-richtlijnen.⁴⁹ De UNGPs en OESO-richtlijnen onderschrijven expliciet dat klimaatverandering

mensenrechten bedreigt.⁵⁰ Dat gevaarlijke klimaatverandering een bedreiging is voor mensenrechten werd in de vonnissen van de klimaatzaken tegen de Nederlandse staat en Shell bevestigd.⁵¹ Rechters in andere landen hebben vergelijkbare conclusies getrokken.⁵² Ook noemt ING zelf klimaatverandering een 'existentiële bedreiging',⁵³ oftewel, klimaatverandering bedreigt mensenlevens en de mensheid als geheel. ING onderkent dus de grote impact van gevaarlijke klimaatverandering voor de rechten van huidige en toekomstige generaties.

ING weet en erkent ook het grote belang om mondiale opwarming te beperken tot 1,5°C: 'klimaatwetenschap is in ontwikkeling en het is duidelijk dat ambitieuzere klimaatactie noodzakelijk is.'⁵⁴ Daarom committeerde ING zich in 2021 aan een nieuw doel: net-zero in 2050 en een leningenportefeuille in lijn met 1,5°C.⁵⁵ Ook ondertekende ING toezeggingen, zoals het Klimaatcommitment van de Financiële Sector in 2019, waarin ING erkent dat wereldwijd broeikasgassen moeten halveren in 2030 ten opzichte van 1990, en dat ING hier aan bij zal dragen.⁵⁶ Deze halvering is inderdaad noodzakelijk om de opwarming van de aarde tot 1,5°C te beperken.⁵⁷ Milieudefensie juicht deze beloftes in beginsel toe.⁵⁸ Maar op deze beloftes gaan we in de volgende stukken van deze brief dieper in, want een belofte wordt een loze belofte als ING daar geen duidelijk, concreet en geloofwaardig klimaatbeleid aan verbindt.

Kortom, ING weet door eigen onderzoek, het volgen van internationale klimaatconferenties en internationale toonaangevende publicaties, het samenwerken binnen vrijwillige sectorinitiatieven en diens eigen *heat mapping* hoe gevaarlijk klimaatverandering is, en dat klimaatverandering mensenrechten van huidige en toekomstige generaties bedreigt. ING weet dit al sinds ten minste 2007.

5. ING heeft een zwaarwegende en vergaande verantwoordelijkheid

De uitstoot waar ING verantwoordelijk voor is, is enorm. Het gaat hier vanzelfsprekend niet alleen om de uitstoot van ING's airconditioning, computers en zakenreizen ('operationele emissies'), maar vooral om de uitstoot van klanten die ING financiert en ondersteunt. Hier zit meer dan 99,9% van ING's uitstoot.⁵⁹ ING rapporteert zelf dat diens gefinancierde uitstoot 61 megaton CO₂e is.⁶⁰ In sectie 7.1 leggen wij uit waarom de uitstoot waarvoor ING verantwoordelijk is eigenlijk veel groter is dan dit. Maar zelfs deze 61 megaton is al meer dan de uitstoot van de 50 landen met de minste uitstoot *bij elkaar opgeteld*,⁶¹ en meer dan landen als Cambodja, Ghana, Zweden of Zwitserland.⁶²

ING's uitstoot is ook groter dan die van alle andere financiële instellingen van Nederland. Dit geldt voor ING's totale hoeveelheid uitstoot (de 'absolute emissies').⁶³ Maar ook per euro die ING financiert komen er meer broeikasgassen vrij (de 'emissie-intensiteit') dan bij de meeste andere financiële instellingen van Nederland.⁶⁴ ING heeft dus niet alleen een grote uitstoot, maar kiest er veel meer dan andere financiële instellingen voor om vervuilende activiteiten te financieren.

Dat ING zo veel uitstoot maakt al dat van ING veel mag worden verwacht bij het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering. Maar er zijn meer redenen waarom ING een zwaarwegende en vergaande verantwoordelijkheid heeft. ING is namelijk een financiële instelling en een systeemspeler in een rijk land. Om al deze redenen heeft ING

een bovengemiddeld grote verantwoordelijkheid die ING nu naast zich neer legt. Dit is onrechtmatig én onrechtvaardig.

De verantwoordelijkheid van de financiële sector. Het Parijsakkoord noemt duidelijk dat ook financiële stromen consistent moeten zijn met de nodige emissiereductie om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen.⁶⁵ Inmiddels spreekt de Europese Commissie van een 'key role',⁶⁶ De Nederlandse Bank van een 'spilfunctie',⁶⁷ de Europese Centrale Bank en de G20 van een 'cruciale rol',⁶⁸ en het VN-milieuprogramma (UNEP) van 'vitally important'⁶⁹ – al deze toonaangevende instellingen zijn het er over eens dat de financiële sector essentieel is voor de energietransitie en het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering. Private financiële instellingen zoals ING zijn een cruciale speler in ons hele economische systeem. Zoals voormalig Minister van Financiën Sigrid Kaag het omschreef: 'Wat geven we water en wat niet? De keuzes van de financiële sector bepalen wat groeit en wat uitsterft.'⁷⁰ Deze metafoor laat duidelijk zien dat de verantwoordelijkheid van de financiële sector tweeledig is: minder schade en meer groen financieren.

Veel minder uitstoot financieren is hierbij essentieel. Het is immers de uitstoot van broeikasgassen die klimaatverandering veroorzaakt, en ons koolstofbudget is als we op de huidige voet doorgaan over een aantal jaren op. Zoals we hierboven uitleggen hebben financiële instellingen met een significante uitstoot de verantwoordelijkheid om hun uitstoot te verminderen – ook ING. Daar bovenop hebben financiële instellingen ook een juridische verantwoordelijkheid met betrekking tot hun klanten. ING moet er ook via klanten voor zorgen niet betrokken te zijn bij het veroorzaken van gevaarlijke klimaatverandering.⁷¹ Bijvoorbeeld via leningen en andere dienstverlening aan bedrijven waarvan het beleid niet in lijn is met de 1,5°C van het Parijsakkoord. Het IPCC noemt de aanhoudende grote hoeveelheid financiering voor de fossiele industrie een 'grote zorg'.⁷²

Daarnaast moeten financiële instellingen meer duurzame projecten financieren. Veel van de huidige infrastructuur moet vervangen worden zodat we meer hernieuwbare energie kunnen gebruiken. En ook moeten we meer energie gaan besparen, bijvoorbeeld door alle huizen en kantoorpanden te isoleren. Geld van overheden is niet genoeg om deze energietransitie te financieren – banken zijn daarvoor onmisbaar.⁷³

Financiële instellingen hebben dus een grote verantwoordelijkheid. Dat ING deze verantwoordelijkheid niet neemt blijkt bijvoorbeeld in sectie 7.4 van deze brief, waar te lezen is dat ING nog steeds nieuwe olie- en gasprojecten financiert. Terwijl deze olie en gas in de grond moet blijven als we gevaarlijke klimaatverandering willen voorkomen.

De verantwoordelijkheid van systeemspelers. ING wordt officieel geclassificeerd als een *global systemically important bank* (GSIB).⁷⁴ Dit zijn banken die zo groot en belangrijk zijn dat ze een wereldwijde financiële crisis kunnen veroorzaken en zo de mondiale economie, en daarmee de mondiale samenleving, kunnen ontwrichten. Het fenomeen 'systeemspelers' wordt in de wetenschap veel breder geïnterpreteerd. Hier refereert het aan spelers waar zich een heel ecosysteem aan partijen omheen heeft ontwikkeld.⁷⁵ Systeemspelers hebben een centrale functie in de maatschappij, goede politieke connecties en veel middelen tot hun beschikking.⁷⁶ En ze zijn heel belangrijk bij grote veranderingen in de maatschappij: zij hebben de macht om de hele keten te beïnvloeden, te verstoren of van richting te veranderen. Oftewel, als deze bedrijven fundamenteel van koers of positie veranderen, heeft dat veel invloed op hun sector en hun waardeketen.

ING is zo'n systeemspeler. ING is dus niet alleen 'systemically important' bij het waarborgen van de stabiliteit van ons financiële systeem, maar ook van het klimaat.

De verantwoordelijkheid van rijke landen. Internationale klimaatrechtvaardigheid zit al ingebakken in klimaatregelgeving sinds het VN-klimaatverdrag van 1992. De aanwezige landen besloten toen dat emissiereducties moeten plaatsvinden op basis van een rechtvaardigheidsprincipe: 'De Partijen dienen het klimaatsysteem te beschermen ten behoeve van huidige en toekomstige generaties, op basis van billijkheid en in overeenstemming met hun gezamenlijke, doch verschillende, verantwoordelijkheden en onderscheiden mogelijkheden.'⁷⁷ Hoewel iedereen, met name landen en bedrijven, een verantwoordelijkheid heeft voor klimaatactie, is het internationaal vastgelegd dat degenen met de sterkste schouders en het grootste aandeel in het veroorzaken van de klimaatcrisis het meeste moeten doen.

Er ligt dus een extra grote verantwoordelijkheid bij rijke landen, zoals landen in Noordwest-Europa en Noord-Amerika. En hoewel ING's zaken over de hele wereld strekken, heeft ING een hele grote focus op rijke landen. Het bestuur van ING dat verantwoordelijk is voor ING's klimaatbeleid zit in Noordwest-Europa.⁷⁸ Ook zit het grootste deel van ING's zakelijke en particuliere klanten in Europa en Noord-Amerika.⁷⁹ De afgelopen tien jaar maakte ING consistent elk kwartaal winst,⁸⁰ en veel van deze winst werd uitgekeerd aan ING's aandeelhouders, waarvan 80% in de Verenigde Staten en Noordwest Europa zit.⁸¹ Met andere woorden, ING komt uit een rijk land met een bovengemiddelde verantwoordelijkheid voor klimaatactie, doet vooral zaken in rijke landen en daarvan profiteren ook vooral partijen uit rijke landen.

Kortom, financiële instellingen hebben een spilfunctie in de energietransitie en het beperken van de klimaatcrisis. Bovendien is ING een systeemspeler, wat betekent dat die veel meer macht heeft dan andere partijen om de financiële sector en diens waardeketen te beïnvloeden. Er is internationale consensus dat rijke landen, en belangrijke bedrijven in die landen, een bovengemiddeld grote verantwoordelijkheid hebben om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen. ING is vooral actief in rijke landen en dat vergroot diens verantwoordelijkheid nog meer. Het is dus meer dan redelijk dat Milieudefensie ING vraagt om diens uitstoot te verminderen met *minimaal* het wereldwijd benodigde percentage.

6. ING kan diens verantwoordelijkheid nemen

6.1. De maatregelen zijn de randvoorwaarden voor ING's zorgplicht

Uit de eerste helft van deze aansprakelijkstelling blijkt dat er veel van ING mag worden gevraagd. ING kende al heel lang de ernst van klimaatverandering (sectie 4) en ING heeft een zwaarwegende en vergaande verantwoordelijkheid om veel te doen om de klimaatcrisis te beperken (sectie 5). Daarom zijn de door Milieudefensie geëiste maatregelen logisch en bovendien sluiten ze aan bij het algemeen belang om de opwarming van de aarde te beperken tot de 1,5°C van het Parijsakkoord. In de zaak van Milieudefensie tegen Shell oordeelde de rechter dat dit belang – het tegengaan van klimaatverandering en dreigende mensenrechtenschendingen – zwaarder weegt dan de

bedrijfseconomische belangen van Shell. En dat daarom ook van private ondernemingen zoals Shell 'ingrijpende maatregelen en financiële offers' mogen worden geëist.⁸²

Dat de geëiste maatregelen van ING ingrijpende maatregelen en financiële offers vragen is overigens zeker geen vaststaand feit. ING beschikt over legio mogelijkheden om diens aandeel in de klimaatcrisis aanzienlijk te verkleinen. De door Milieudefensie gevorderde maatregelen zijn de randvoorwaarden voor ING om aan diens zorgplicht te voldoen. Zij stellen zeker *dat* ING het minimale doet. *Hoe* ING dat doet, blijft aan ING zelf. Hieronder leggen we uit waarom de maatregelen die Milieudefensie van ING vordert effectief, proportioneel en niet bezwaarlijk zijn en zelfs ook in ING's belang kunnen zijn.

6.2. Maatregelen zijn effectief, proportioneel en niet bezwaarlijk

De vorige sectie laat duidelijk zien dat ING's verantwoordelijkheid ook een vergaande verantwoordelijkheid is. ING moet klimaatbeleid maken in lijn met de 1,5°C van het Parijsakkoord, onder andere door diens CO₂-uitstoot verminderen met 48% en al diens broeikasgasuitstoot verminderen met 43% CO₂e in 2030. ING heeft tot nu toe duidelijk laten blijken deze verantwoordelijkheid niet op te pakken. Op de afgelopen aandeelhoudersvergadering in april 2023 vroegen 70 van ING's aandeelhouders of ING bereid is diens CO₂-uitstoot met 45% te reduceren. U zei toen nee. ING vindt dat dit wereldwijde gemiddelde reductiepercentage niet op ING van toepassing is, omdat volgens ING diens portefeuille geen representatieve weerspiegeling is van de wereld.^R In sectie 5 zagen we juist dat méér dan het wereldwijde gemiddelde reductiepercentage voor ING redelijk zou zijn. Dit antwoord van ING ('nee') toont dat de eisen die Milieudefensie in deze aansprakelijkstelling stelt nodig zijn om verdere onrechtmatige gevaarstelling door ING te voorkomen.

In deze sectie leggen we uit dat de door Milieudefensie in sectie 2.2 gestelde maatregelen effectief, proportioneel en niet bezwaarlijk zijn.

Maatregel 1: ING brengt klimaatbeleid in lijn met de 1,5°C van het Parijsakkoord.

Het belangrijkste is dat ING diens beslissingen en handelingen in lijn brengt met de zwaarwegende en vergaande verantwoordelijkheid van ING bij het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering. Dit vraagt om brede aanpassingen van ING en diens klimaatbeleid. Maatregel 1 laat ING in grote mate vrij om naar eigen inzicht invulling te geven aan dat klimaatbeleid. De maatregel verlangt slechts dat ING het minimale doet wat op grond van diens zorgplicht nodig is om bij te dragen aan het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering. Daarvoor is ten minste vereist dat het klimaatbeleid voorziet in de minimaal noodzakelijke maatregelen om zeker te stellen dat ING verdere onrechtmatige gevaarstelling stopt: maatregelen 2 en 3, zoals hierna toegelicht.

R | Toen een vragensteller vroeg of ING, als rijk bedrijf in een rijk land, diens uitstoot zal verminderen met 45% in 2030 antwoordde CEO Steven van Rijswijk op de ING Groep Annual General Meeting (24 april 2023): 'the bank is not the exact representation of the globe. There are differences in the representation of the globe. If we were to be an exact globe, that is what it would mean, but not in terms of the different relative emission levels we are not an exact globe.' Voor een opname van de livestream, zie https://online.ing.com/watch_ondemand/i-tlZbByjbVKi9aB2Zzl-v8mobaUf9yjkXd6qG1k4U/.

Maatregel 2: ING vermindert diens uitstoot met ten minste 48% CO₂ en ten minste 43% CO₂e in 2030 ten opzichte van 2019. Als ING diens bijdrage aan gevaarlijke klimaatverandering wil verminderen, dan vraagt dit om een absolute reductie van ING's uitstoot. ING's belangrijkste uitstoot is diens gefinancierde uitstoot. ING heeft veel invloed op de hoeveelheid hiervan. ING kan namelijk klanten beïnvloeden ('*engagement*') door bijvoorbeeld kennis te delen, klimaatprestaties en –risico's in te prijzen en duidelijke financieringsvoorwaarden te stellen. En ING kan er bewust voor kiezen (duurzame of vervuilende) klanten of projecten wel of niet te (her)financieren, bijvoorbeeld door afscheid te nemen van vervuilende klanten ('*disengagement*') die hun klimaatbeleid niet verbeteren na ING's *engagement*. Emissiereductie bij klanten betekent ook emissiereductie voor ING. Gezien ING's vergaande verantwoordelijkheid, moet ING's absolute reductie ten minste 48% CO₂ en 43% CO₂e zijn in 2030 ten opzichte van 2019.

De huidige reductiedoelen van ING zijn voornamelijk intensiteitsdoelen.⁵ Intensiteitsdoelen verminderen niet per se de totale hoeveelheid broeikasgassen, maar de hoeveelheid broeikasgas *per* bijvoorbeeld gevlogen kilometer voor een passagier in een vliegtuig, *per* opgewekte kilowattuur of *per* gereden kilometer in een auto. Stel dat wij met zijn allen dus véél meer auto gaan rijden en vliegen, maar dit wel wat efficiënter gaan doen (we rijden wat meer elektrisch, en stoppen wat meer passagiers in één vliegtuig), dan haalt ING diens *intensiteitsdoelen*, terwijl er *absoluut gezien* zelfs méér uitgestoten kan worden. Deze intensiteitsdoelen geven dus geen garantie dat de totale uitstoot van ING ook daadwerkelijk voldoende afneemt. Dus hoewel deze intensiteitsdoelen wellicht een handig instrument zijn om te sturen op energie-efficiëntie, garanderen zij niet dat ING diens onrechtmatige aandeel in gevaarlijke klimaatverandering vermindert. Sterker nog, met deze intensiteitsdoelen kan ING's gefinancierde uitstoot zelfs blijven stijgen. ING's huidige emissiereductiedoelen zijn dus niet effectief.

Om tot effectieve reductie van ING's aandeel in de klimaatcrisis te komen, mogen intensiteitsdoelen dus niet in plaats van absolute reductiedoelen komen. Het staat vast dat absolute reductie – niet enkel de reductie van intensiteit – noodzakelijk is om de opwarming van de aarde te beperken tot 1,5°C.⁸³ Ook het VN-initiatief *Race to Zero* en de VN *High-Level Expert Group on the Net-Zero Emissions Commitments of Non-State Entities* vinden dat een absoluut reductiedoel essentieel is voor financiële instellingen.⁸⁴ Deze toonaangevende instituties erkennen dus dat een absoluut doel voor de korte termijn nodig is om de langetermijnklimaatdoelen te halen. Pensioenfondsen ABP en PFZW hebben dit al in de praktijk gebracht en de afgelopen jaren een overkoepelend absoluut reductiedoel gesteld van 50% in 2030.⁸⁵

Maatregel 3a en 3b: ING eist een goed klimaatplan van alle grote zakelijke klanten en stopt met financiering en ondersteuning als zij binnen een jaar geen goed plan hebben.

Naast het verminderen van ING's totale uitstoot, heeft ING ook de verantwoordelijkheid om op te treden als grote zakelijke klanten zelf betrokken zijn bij het medeveroorzaken van gevaarlijke klimaatverandering. Bijvoorbeeld wanneer klanten hun activiteiten niet in lijn brengen met 1,5°C. ING moet een goed klimaatplan van grote zakelijke klanten vragen. Met deze kennis weet ING of het diens juridische zorgplicht schendt doordat ING

S | ING stelt emissiereductiedoelen voor tien (delen van) sectoren. Voor *upstream* olie en gas heeft ING een absoluut financieringsdoel (dus geen intensiteitsdoel). Voor scheepvaart gebruikt ING een 'alignment delta', wat als doel heeft de *efficiëntie* van schepen te verbeteren (en dus niet per se de absolute totale hoeveelheid uitstoot van dit deel van ING's portfolio te verminderen). Alle andere sectoren waarvoor ING een doel zet hebben enkel intensiteitsdoelen. Zie ING, 'Climate Report 2022' (2023), 54.

het onrechtmatig handelen van klanten mogelijk maakt. Daarnaast is het (publiekelijk) vragen van een klimaatplan een effectief engagementmiddel dat druk zet op klanten om te verduurzamen. Een klimaatplan vragen van grote zakelijke klanten is niet bezwaarlijk voor ING, want deze maatregel is vergelijkbaar met wat de OESO en de Europese Centrale Bank van ING vragen.⁸⁶

Ook in dit geval zijn engagement en disengagement maatregelen die ING kan treffen. ING lijkt sterk te geloven in de kracht van engagement.⁸⁷ Ook Milieudefensie streeft een sterk engagement na – daarom eiste Milieudefensie goede klimaatplannen van ING en 28 andere vervuilende bedrijven in onze campagne. We gingen met u in gesprek, stelden vragen op ING's aandeelhoudersvergaderingen en probeerden onze invloed op andere manieren aan te wenden om ING te overtuigen voldoende klimaatbeleid te ontwikkelen (zie sectie 8.1).⁸⁸

Maar wanneer een klant geen of enkel een onvoldoende klimaatplan heeft na verloop van tijd, of wel een goed plan heeft maar dat niet of onvoldoende uitvoert, dan is disengagement noodzakelijk. Zelf wijst ING disengagement expliciet af. ING gelooft dat we vervuilende bedrijven mee moeten nemen in de energietransitie, niet achter moeten laten, en dat praten met bedrijven hen zal doen vergroenen.⁸⁹ ING vindt disengagement dus niet effectief en niet wenselijk.

Maar disengagement is wel degelijk effectief. Disengagement is een stok achter de deur. Engagement wordt namelijk pas effectief met duidelijke doelen, escalatie en een dreigend eindpunt.⁹⁰ Afscheid nemen van de meest vervuilende bedrijven binnen een sector, maar niet van anderen, stuurt duidelijke signalen naar de markt en stimuleert competitie bij bedrijven voor duurzaamheid.⁹¹ Daarom is de door Milieudefensie geëiste maatregel effectief: het *combineert* het vragen van een klimaatplan en gesprekken met het bedrijf hierover én verbindt consequenties aan het niet voldoen aan deze eisen.

Naast dat disengagement effectief is, is het ook soms onvermijdelijk. ING heeft een individuele juridische verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren (zoals die veroorzaakt door klimaatverandering), ook als – naast ING – anderen betrokken zijn bij de schending daarvan. Recent heeft een mensenrechtencommissie van de VN erop gewezen dat banken mensenrechten kunnen schenden door het financieren van Saudi Aramco, het grootste fossiele bedrijf in de wereld, in verband met diens klimaatimpact.⁹² Dus de vraag of disengagement wel of niet effectiever is dan engagement is uiteindelijk irrelevant. Ook de OESO-richtlijnen eisen disengagement wanneer engagement niets uithaalt.⁹³

Gezien het grote gevaar dat klimaatverandering vormt voor mensenrechten, en gezien de individuele juridische verantwoordelijkheid van ING om geen klanten te financieren en ondersteunen die dit gevaar medeveroorzaken, is engagement- gecombineerd met disengagementbeleid op basis van klimaatplannen juridisch noodzakelijk.

Maatregel 3c-e: ING eist dat fossiele klanten stoppen met fossiele uitbreiding én een goed uitfaseringsplan opstellen en stopt, bij onvoldoende verandering, financiering en ondersteuning. De individuele juridische verantwoordelijkheid van ING voor het financieren en ondersteunen van klanten, zoals hierboven toegelicht, geldt uiteraard ook voor klanten in de fossiele sector. Vanwege de centrale rol van deze sector in het medeveroorzaken van gevaarlijke klimaatverandering, krijgt die juridische verantwoordelijkheid hier een specifieke invulling.

Het Internationaal Energie Agentschap (IEA) zegt duidelijk dat nieuwe olie- en gasvelden en kolenmijnen niet samengaan met de beperking van klimaatopwarming tot 1,5°C.⁹⁴ Zoals Fatih Birol, directeur van het IEA, zegt: 'Nieuwe grote fossiele projecten dragen grote risico's voor het klimaat, maar ook bedrijfs- en financiële risico's voor bedrijven en hun investeerders.'⁹⁵ Toch blijven vrijwel alle bedrijven in de fossiele sector betrokken bij fossiele uitbreiding, en daarmee bij mensenrechtenschendingen. De fossiele klanten in de portefeuille van ING zijn daarop geen uitzondering. Toch steunt ING de fossiele industrie nu nog steeds met minstens 15 miljard euro.^T

Ook heeft geen van de fossiele klanten in ING's portefeuille een goed uitfaseringsplan voor fossiele brandstoffen dat in lijn is met 1,5°C. Een voorbeeld van zo'n bedrijf dat de krimp van de fossiele sector ontkent is Vitol, een grote Nederlandse oliehandelaar, waar ING de afgelopen twee jaar nog ruim 2 miljard euro aan leende.^U Dit is in strijd met internationale consensus dat de fossiele sector moet worden afgebouwd.⁹⁶

ING zegt dat de wereld nog fossiel nodig heeft.⁹⁷ Maar ING financiert nu veel meer dan de wereld nodig heeft, namelijk een *uitbreiding* van fossiel. ING heeft géén verantwoordelijkheid fossiele bedrijven te blijven financieren of ondersteunen. Terwijl ING wél de juridische verantwoordelijkheid heeft niet bij te dragen aan gevaarlijke klimaatverandering. Toch blijft ING nog stevast fossiele bedrijven financieren en ondersteunen die absoluut niet in lijn met 1,5°C handelen. Geloven dat engagement iets gaat veranderen bij deze bedrijven is naïef, en het blijven financieren en ondersteunen van deze bedrijven is onrechtmatig.

(1) Engagement bij fossiele klanten is naïef. De afgelopen decennia hebben velen engagement met de fossiele industrie geprobeerd en toch heeft dit de industrie niet of nauwelijks van koers doen veranderen. Een aantal van de grootste pensioenfondsen van de wereld, ABP en PFZW, hadden ook tevergeefs uitgebreide engagementtrajecten met olie- en gasbedrijven. Zij concludeerden uiteindelijk dat disengagement de enige logische keuze is.⁹⁸ En zij zijn niet alleen: meer dan 80% van de institutionele beleggers gelooft niet meer dat engagement op klimaatonderwerpen zal leiden tot positieve verandering bij olie- en gasbedrijven.⁹⁹ Als zo veel partijen engagement met deze bedrijven hebben geprobeerd en het niets uithaalt, kan ING niet blijven volhouden dat engagement noodzakelijk effectiever is dan disengagement.

(2) Disengagement bij fossiele klanten is wel effectief. In tegenstelling tot de misplaatste opvatting van ING is disengagement van een verwoestende sector wel degelijk effectief. Nieuwe onderzoeken laten zien dat het zeker impact heeft wanneer

T | ING, 'ING Results Presentation 2023 Q1' (2023), 21, <https://www.ing.com/Investor-relations/Financial-performance/Quarterly-results/ING-Results-Presentation-1Q2023.htm>. Dit getal bevat alle uitstaande bedragen aan olie- en gasbedrijven in ING's portefeuille. Dit bevat (a) wel olie- en gasbedrijven, maar geen kolenbedrijven; (b) wel up-, mid- en downstream olie- en gasbedrijven, maar geen handelaren; (c) wel leningen, investeringen, hele korte termijnleningen ('money markets'), maar geen garanties en kredietbrieven en niet het onderschrijven van obligaties en aandelen voor olie- en gasbedrijven. Naast deze 15 miljard euro voor olie- en gasbedrijven financiert ING nu dus nog (a) kolenbedrijven; (b) handelaren van olie en gas (het meest up-to-date en bij ons bekende cijfer voor de financiering van fossiele handelaren is 15,7 miljard euro, zie ING's kwartaalrapportage 2020-Q1); en (c) de uitgifte van aandelen en obligaties (waarover ING niet rapporteert, maar uit onderzoek van Follow the Money blijkt dat ING fossiele bedrijven via deze weg aan 82 miljard euro hielp, zie sectie 7.3).

U | Volgens het *Banking on Climate Chaos* rapport van Banktrack et al. (2023) is Vitol het fossiele bedrijf waar ING het meeste geld aan leende. Dit was bijna 4 miljard dollar sinds 2016, waarvan 2 miljard in 2021 en 387 miljoen in 2022. Na Vitol leende ING het meeste geld aan Mercuria (2,2 miljard dollar) en Trafigura (1,7 miljard), beide ook handelaren in fossiele brandstoffen.

financiers gezamenlijk weigeren vervuilende activiteiten te financieren. Wanneer financiële instellingen publiekelijk 'nee' zeggen tegen vervuilende activiteiten of sectoren ondermijnt dit het maatschappelijk draagvlak (*social licence to operate*) van bedrijven. Voor de kolensector is disengagement en exclusiebeleid al meer gemeengoed – ING doet hier trots aan mee.¹⁰⁰ Disengagement bij kolenbedrijven heeft een negatieve impact op al bestaande en toekomstige financiering voor kolenprojecten.¹⁰¹ Toen sommige financiers afstand namen van de kolenindustrie zijn andere financiers maar minimaal ingestapt om hun plaats over te nemen.^v Omdat steeds minder instellingen kolenbedrijven financieren, en de financiering van kolen duurder wordt, gaan kolencentrales vroegtijdig dicht en blijven nieuwe kolenprojecten uit. Dat leidt tot verminderde uitstoot van broeikasgassen.^w Het stopzetten van financiering is niet uitzonderlijk en wordt ook door overheden als beleidsinstrument ingezet. Voorbeelden hiervan zijn de stopzetting van financiering voor oliehandel met Rusland en het verbod op financiering van clustermunitie.¹⁰²

Deze twee observaties – het gebrek aan impact via engagement met fossiele bedrijven en het duidelijke effect van disengagement bij kolenbedrijven – dwingen tot een specifiek engagement- en disengagementbeleid voor de fossiele sector. Een beleid dat is toegerust op het bijzondere en bovenal grote en urgente gevaar dat uitgaat van het financieren van deze sector. Om het huidige onrechtmatig handelen van ING te stoppen, moet ING van fossiele klanten eisen dat zij stoppen met fossiele uitbreiding en dat zij een goed uitfaseringsplan voor fossiele brandstoffen hebben. Ook moet ING zo snel mogelijk stoppen met nieuwe financiering van en ondersteuning aan klanten die daaraan niet voldoen, en overgaan tot algehele disengagement als de fossiele klant na een jaar nog steeds niet is veranderd.

Maatregel 4: ING gaat met ons in gesprek. We begrijpen dat ING een vertaalslag moet maken om een concrete invulling te geven aan maatregelen 1 t/m 3. Om te zorgen dat ING tot een goede en rechtmatige invulling komt, maar ook om ING bij deze kritieke opgave te ondersteunen, verzoeken we ING om binnen acht weken na dagtekening van deze brief met Milieudefensie in gesprek te gaan hierover.

Voor alle bovenstaande maatregelen geldt: gebrek aan kennis (kwalitatief hogere data, beschikbare methodologieën, etc.) is geen excuus. Verschillende instanties en initiatieven, waaronder toezichthouders en de NGFS, beklemtonen dat onvolledige data geen belemmering mag zijn om in actie te komen.¹⁰³

V | Green en Vallée (2023) observeren dat 'substitution between divesting lenders and non-divesting ones, as well as with bond and equity issuances, appears to be limited.'

W | Zhou et al. (2021) vergelijken de 'loan spread' (de spreiding van de kosten van het lenen van geld) voor kolen tussen 2000-2010 en 2011-2020, en laten zien dat het duidelijk duurder is geworden om geld te lenen voor kolenbedrijven en -projecten. Green en Vallée (2023) laten zien dat 'coal power plants owned by firms exposed to bank divestment policies are more likely to be retired.'

6.3. Beter klimaatbeleid maakt ook ING toekomstbestendig

Een van de vier focuspunten in het klimaatbeleid van ING is 'klimaatrisico's managen'.¹⁰⁴ Hierbij gaat het *niet* over de risico's van de klimaatcrisis voor mensenlevens, natuur en milieu, maar om de risico's van klimaatverandering voor ING's bedrijfsvoering. Bijvoorbeeld, wanneer een gebied waarin door ING gefinancierde huizen staan verwoest wordt door een grote overstroming, dan zal de terugbetaling van hypotheeklen aan ING in gevaar komen.¹⁰⁵ Deze risico's in kaart brengen, beheersen en erover rapporteren is ING verplicht ten aanzien van diens aandeel- en obligatiehouders en toezichthouders zoals de Europese Centrale Bank. Deze toezichthouders waken ervoor dat risico's worden beheerst en de stabiliteit van het financiële stelsel wordt gewaarborgd. Ze concludeerden dat financiële instellingen ook vanuit dat belang heel actief moeten zorgen dat hun klanten verantwoord ondernemen,¹⁰⁶ maar ook dat banken die *geen* klimaatbeleid implementeren winst zullen mislopen.¹⁰⁷ Door op tijd de gevorderde maatregelen te treffen, kan ING diens eigen risico's op een ordelijke wijze afbouwen en alvast veel kennis opdoen. De gevorderde maatregelen reduceren dus niet alleen de risico's van ING's onvoldoende klimaatbeleid voor anderen, maar ook de risico's van onvoldoende klimaatbeleid voor ING zelf.

Zoals Ralph Hamers, de vorige CEO van ING, al in 2017 in een lobbybrief onderkende: 'We beseffen dat stilzitten geen optie is en uiteindelijk kostbaarder.'¹⁰⁸

6.4. Conclusie

ING kan maatregelen nemen om aan diens zwaarwegende en vergaande verantwoordelijkheid te voldoen. Deze zijn effectief, in proportie en niet bezwaarlijk. Beter klimaatbeleid is op veel vlakken zelfs voordelig voor ING. Hoewel ING zich goed bewust is van het gevaar van klimaatverandering én er maatregelen voor het oprapen liggen die dit gevaar beperken, heeft ING jaar in jaar uit ontoereikend klimaatbeleid. Daarmee schendt ING diens juridische verplichting.

7. ING schendt diens juridische verplichting

7.1. ING's uitstoot is veel groter dan ING zelf erkent

ING rapporteert zelf dat diens gefinancierde broeikasgasuitstoot 61 megaton CO₂e was in 2022.¹⁰⁹ Dat is op zichzelf al heel veel, en al voldoende om te concluderen dat ING diens juridische zorgplicht schendt (zie sectie 5). Maar ING's daadwerkelijke uitstoot is nog veel groter. ING's rapportage laat namelijk grote delen van diens gefinancierde uitstoot achterwege. Die rapportage schiet op ten minste drie manieren tekort:

(1) Scope 3 uitstoot van ING's klanten. De broeikasgasuitstoot van bedrijven wordt vaak in drie 'scopes' onderverdeeld. We nemen als voorbeeld een bedrijf dat olie en gas oppompt. Scope 1 van dit bedrijf is de uitstoot die vrijkomt bij de eigen operaties van het bedrijf, bijvoorbeeld het methaan dat vrijkomt of weglekt bij gaswinning. Scope 2 is de uitstoot veroorzaakt door de opwekking van de energie die het bedrijf inkoopt voor de

eigen bedrijfsvoering, bijvoorbeeld voor de aandrijving van machines. En scope 3 is de uitstoot in de waardeketen van het bedrijf, bijvoorbeeld de uitstoot die vrijkomt wanneer de verkochte olie verbrand wordt in een benzineauto van een consument.

ING heeft zelf ook een scope 1, 2 en 3 uitstoot. ING's scope 1 en 2 uitstoot zijn zeer klein. Deze 'operationele uitstoot' is bijvoorbeeld gelinkt aan de energie die ING inkoop voor diens airconditioning en computers, en bespreken wij verder niet in deze brief. ING's scope 3 uitstoot – de uitstoot in de waardeketen van de bank – is wel heel groot. Hieronder valt namelijk ook de scope 1, 2 en 3 uitstoot van de klanten die ING financiert en waar die diensten aan verleent¹¹⁰ – samen ruim 99% van ING's uitstoot. Deze uitstoot noemen we 'gefinancierde uitstoot'.¹¹¹ Deze uitstoot valt binnen de waardeketen van ING, en ING draagt daarom ook daarvoor een verantwoordelijkheid.

Helaas rapporteert ING niet over de scope 3 uitstoot van klanten en schiet het tekort in het verbeteren van de rapportage. Om emissies te meten gebruikt ING de standaard van het *Partnership for Carbon Accounting Financials* (PCAF). PCAF vraagt van financiële instellingen dat ze de scope 3 emissies van klanten en bedrijven waarin ze beleggen in de sectoren olie en gas en mijnbouw rapporteren vanaf 2021 – ING doet dit tot op heden niet.¹¹² Vanaf 2023 moest ING de scope 3 van de sectoren transport, bouw, materialen en industriële activiteiten publiceren – ING deed dit niet.¹¹³ Ook gezaghebbende internationale initiatieven (waaronder de Net Zero Banking Alliance die ING zelf onderschrijft) vereisen dat de emissiereductiedoelen van banken ook betrekking hebben op de scope 3 emissies van klanten.¹¹⁴ Bij eventueel gebrek aan data eisen zij dat deze scope 3 geschat wordt en/of dat banken uitleggen welke inspanningen ze doen om de beschikbaarheid van data te verbeteren. Maar ING geeft geen verantwoording. Om ING's klimaatrisico's in te schatten zegt ING dat die wél de scope 3 uitstoot van de 15 grootste klanten per sector opvraagt (maar deze data maakt ING niet publiek).¹¹⁵ Ook rapporteren andere banken zoals bijvoorbeeld NatWestGroup en Lloyd's al wel de scope 3 uitstoot van hun klanten uit de olie- en gasector.¹¹⁶ Dit laat zien dat dit wel mogelijk is, maar ING ervoor kiest het niet te doen.

Hoe groot de daadwerkelijke gefinancierde uitstoot van ING is, is dus onduidelijk. ING rapporteert de scope 3 uitstoot van klanten niet. Externe onderzoeken schatten deze scope 3 van ING's gefinancierde uitstoot wel vier tot vijf keer zo groot als de door ING gerapporteerde uitstoot.¹¹⁷ Als dit klopt, dan is de uitstoot waarover ING controle heeft aanzienlijk groter dan de uitstoot van heel Nederland.¹¹⁸

(2) Vermogensbeheer voor klanten. ING belegt diens *eigen* geld in bedrijven ('directe investeringen'), maar belegt ook het geld *van klanten* namens hen ('vermogensbeheer voor klanten'). Dit vermogensbeheer voor klanten gaat om een grote hoeveelheid investeringen – eind 2021 ruim 176,7 miljard euro¹¹⁹ – maar ING rapporteert niet over de uitstoot hiervan. In 2021 keek de Eerlijke Geldwijzer naar de beleggingen in de energiesector van ING, en dit schetste een verontrustend beeld. Op basis van de data waar zij toegang tot hadden, ging 99% van deze beleggingen in de energiesector naar fossiele brandstoffen, en maar 1% naar hernieuwbare energiebronnen.¹²⁰ Dit is veel slechter dan de leningen en de door ING onderschreven obligaties aan de energiesector, waarvan in 2020 62% naar fossiel en 38% naar hernieuwbaar ging. Dit onderzoek suggereert dus dat ING's vermogensbeheer voor klanten verhoudingsgewijs nóg vervuilender is dan hun leningen en andere dienstverlening. ING's eigen fonds stopt nu

bijvoorbeeld nog 2,6 miljard euro in TotalEnergies.¹²¹ Toch is ING hier niet transparant over en heeft ING ook geen beleid om deze emissies te reduceren.

(3) Uitgifte van financiële instrumenten. ING biedt naast leningen en vermogensbeheer ook andere dienstverlening aan klanten. Dit zijn diensten waarbij ING niet zelf klanten financiert, maar het mogelijk of makkelijker maakt voor *derden* om een klant te financieren. Een voorbeeld hiervan is het onderschrijven (*underwriting*) van de uitgifte van financiële instrumenten door bedrijven, zoals aandelen en obligaties. Aandelen zijn verhandelbare 'stukjes van een bedrijf' die investeerders kunnen kopen. Obligaties zijn verhandelbare 'stukjes lening aan een bedrijf' die investeerders kunnen kopen. Dit geeft het bedrijf toegang tot financiering van andere geldverstrekkers dan alleen banken. Dit kan aantrekkelijk zijn voor een bedrijf, omdat het zo meer financiering kan ophalen, een lagere rente betaalt of betere financieringsvoorwaarden kan afspreken. Maar het uitgeven van deze financiële instrumenten zoals obligaties kunnen bedrijven niet zelf. Het inschatten van risico's en bepalen van een gepaste rente op een obligatie is complex en hier zijn dus financiële experts voor nodig. Vaak koopt een bank (of groep van banken) als ING eerst zelf alle obligaties, om ze daarna snel door te verkopen. Door tussenpersoon te zijn geeft ING het vertrouwen aan beleggers dat de bedrijfsobligaties zelf, de rentetarieven en de risico's gepast zijn.

Onderzoekers van Investico doken in deze dienstverlening en constateerden dat ING fossiele bedrijven ondersteunde met het uitgeven van maar liefst 83.2 miljard euro aan obligaties sinds het Parijsakkoord.¹²² ING verleende deze diensten aan bijvoorbeeld Var Energy en Aker BP, bedrijven die speuren naar olie en gas in het kwetsbare Noordpoolgebied, en Antero Resources, dat nieuwe zeer vervuilende schaliegasprojecten start. Deze schadelijke activiteiten kunnen plaatsvinden mede omdat ING legitimiteit geeft aan deze bedrijfsobligaties. Het is ING's rol om beleggers te vinden voor de obligatie – zij duwen de obligatie de markt op.

Hoewel ING wel wat rapporteert over en reductiedoelen stelt voor leningen aan bijvoorbeeld fossiele bedrijven, neemt ING op dit moment nog geen verantwoordelijkheid voor andere diensten waarmee ING fossiele bedrijven aan financiering helpt. Dit is zorgwekkend, want tegelijkertijd is de totale waarde van alle obligaties uitgegeven door fossiele bedrijven wereldwijd gestegen van 96 miljard euro in 2016 naar 248 miljard euro in 2020.¹²³ Fossiele bedrijven zijn in toenemende mate afhankelijk van obligaties: in 2000 kwam driekwart van de financiering nog uit leningen van banken en maar 14% via obligaties, maar in 2020 kwam ruim de helft uit obligaties en minder dan de helft uit leningen.¹²⁴ Het is dus essentieel dat banken verantwoordelijkheid nemen voor deze dienstverlening. Vorig jaar is Danske Bank gestopt met obligatie-uitgifte voor fossiele bedrijven die nog nieuwe fossiele projecten starten of geen goed klimaatplan hebben.¹²⁵

Gezaghebbende internationale initiatieven eisen dat banken emissiereductiedoelen formuleren voor al hun dienstverlening.¹²⁶ In oktober 2023 heeft ING toegezegd te zullen rapporteren over ING's uitstoot gelinkt aan het onderschrijven van aandelen en obligaties zodra de PCAF-methodologie hiervoor voltooid is. In december 2023 heeft PCAF de definitieve meetmethodologie gepubliceerd, nadat daarvoor al sinds 2022 een voorstel was gepubliceerd.¹²⁷ ING had dus al aan de slag kunnen gaan maar heeft de uitstoot tot nu toe niet gepubliceerd, en voldoet nu dus niet aan de geldende standaard. Omdat ING de emissies verbonden aan het onderschrijven van obligaties buiten beschouwing laat, is ING's daadwerkelijke uitstoot nog groter dan de bank op dit moment rapporteert.

Kortom, hoewel de door ING gerapporteerde gefinancierde uitstoot al zeer groot is, en genoeg voor een juridische zorgplicht, is het aannemelijk dat ING's werkelijke uitstoot vele malen groter is. Dat ING over diens werkelijke uitstoot zo onvolledig rapporteert is een groot gebrek aan transparantie. Dit is op zichzelf kwalijk, maar laat ook zien dat ING diens zwaarwegende en vergaande verantwoordelijkheid vooralsnog niet accepteert en diens juridische verplichting schendt.

7.2. ING's huidige doelen garanderen geen emissiereductie

ING stelt emissiereductiedoelen in de Terra Approach, een methodiek die ING zelf heeft ontwikkeld aan de hand van al bestaande maar ook eigen methodes. ING stelt in deze Terra Approach emissiereductiedoelen voor negen verschillende sectoren (met uitzicht op uitbreiding naar een beperkt aantal andere sectoren).¹²⁸ Er zijn twee grote gebreken aan de doelen die ING stelt om diens uitstoot te verminderen.

(1) Voor grote delen van ING's uitstoot stelt ING geen doelen. ING heeft alleen emissiereductiedoelen voor delen van sommige sectoren van de leningenportefeuille, maar geen overkoepelend doel voor alle financiering en andere vormen van dienstverlening. Zoals in sectie 7.1 uitgelegd, rapporteert ING niet over diens uitstoot uit vermogensbeheer voor klanten en de uitgifte van financiële instrumenten (bijvoorbeeld obligaties) voor klanten. Hier stelt ING dus ook geen doelen voor. Ook stelt ING enkel doelen voor negen sectoren. Veel vervuilende bedrijven, bijvoorbeeld in landbouw en de voedsel- en kunstmestindustrie, vallen hierbuiten.¹²⁹

Maar het allerbelangrijkste: ING stelt geen emissiereductiedoelen voor het leeuwendeel van de scope 3 van klanten, terwijl ING hier ook een verantwoordelijkheid voor heeft (zie sectie 7.1). Dat de klanten van ING óók verantwoordelijk zijn voor deze uitstoot in hun keten, doet niet af aan de eigen verantwoordelijkheid daarvoor van ING. Dat de partijen in de keten – inclusief systeemspelers zoals ING – allemaal hun eigen verantwoordelijkheid nemen, is noodzakelijk om de uitstoot in de keten zo snel mogelijk te verminderen.¹³⁰ Kortom, de meerderheid van de uitstoot gelinkt aan ING's leningen,¹³¹ en de volledige uitstoot gelinkt aan ING's andere dienstverlening, heeft geen emissiereductiedoel.

(2) ING stelt het verkeerde soort doelen. Voor zover ING wel doelen stelt, zijn dit meestal het verkeerde soort doelen: intensiteitsdoelen. Dit zijn geen absolute reductiedoelen, maar doelen waarmee ING's uitstoot nog steeds kan *groeien* (zie sectie 6.2 voor hoe dit werkt). Alleen met vermindering van absolute uitstoot kan ING bijdragen aan de wereldwijd noodzakelijke absolute emissiereductie. ING kan en moet dat doen om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen.

Toch is ING een grote voorstander van deze intensiteitsdoelen. ING heeft zelf bijgedragen aan de ontwikkelingen van veel methodieken in de Terra Approach, zoals de Sustainable STEEL Principles voor staal, de Poseidon Principles voor scheepvaart en PACTA voor vele andere sectoren. ING is van mening dat deze intensiteitsdoelen de beste aanjager zijn van technologische ontwikkeling. Dit is volgens ING *de* oplossing voor de klimaatcrisis en de sleutel in de energietransitie. Milieudefensie snapt dat technologische ontwikkeling nodig is en financiering behoeft, maar deze ontwikkeling moet plaatsvinden *naast* en niet *in plaats van* de noodzakelijke absolute vermindering van broeikasgassen.

Kortom, secties 3 tot 6 maken duidelijk dat ING een juridische verantwoordelijkheid heeft om beleid te maken dat een minimumreductie van ING's uitstoot garandeert. De vereiste minimumreductie kan ING enkel waarborgen met klimaatbeleid dat een absoluut reductiedoel bevat en een duidelijk plan voor het behalen van dat doel. ING schiet nu te kort: grote delen van ING's portefeuille hebben helemaal geen emissiereductiedoelen, en de doelen die ING wel stelt zijn veelal intensiteitsdoelen. Het maakt dus niet uit dát ING klimaatbeleid heeft, dát ING reductiedoelen stelt, of zelfs dat ING meestal diens doelen haalt. De maatregelen die wij eisen hebben als doel dat ING de juridisch vereiste waarborging biedt voor een absolute reductie van diens uitstoot die recht doet aan ING's zorgplicht, want dit doet ING nu niet.

7.3. ING gebruikt diens invloed als bank onvoldoende

Zoals eerder besproken zijn er twee manieren waarop ING diens gefinancierde uitstoot kan verminderen: engagement en disengagement (zie sectie 6.2). ING heeft zelf een grote voorkeur voor engagement. Een pilaar van ING's klimaatbeleid is dat ING de energietransitie wil doen *met* alle klanten – ING wil ze helpen verduurzamen. Ook Milieudefensie is een voorstander van engagement, maar wil wel dat dit transparant is en effectief is in het reduceren van uitstoot. En op dit moment laat ING's engagement- en disengagementbeleid veel te wensen over.

In ING's meest recente klimaatrapport kondigt de bank aan om transitieplannen te vragen van grootzakelijke klanten en financieringsvoorwaarden te stellen aan klanten.¹³² Maar de details – die het verschil maken tussen een mooi praatje of impact maken – geeft ING niet. ING heeft kennelijk geen beleid dat duidelijk maakt aan welke eisen klanten moeten voldoen, binnen welke tijdlijnen ING resultaat wil zien en wat ING doet als er geen resultaat bereikt is. Dat ING klantrelaties beëindigt als ING's klanten te vervuilend blijven, is daarmee ook niet gewaarborgd. En hoe liggen eigenlijk de prioriteiten van ING als het gaat om gevaarlijke klimaatverandering voorkomen of een winstgevende deal afsluiten? Dat is, in ieder geval voor Milieudefensie, niet te achterhalen. Hoe serieus ING engagement neemt en of het ook leidt tot een reductie van uitstoot, is dus volstrekt onzeker.

Ook wijst ING expliciet disengagement af. ING lijkt dit dus ook niet te gebruiken als drukmiddel, wat diens engagementbeleid een tandeloos instrument maakt. We hebben hierboven uitgelegd dat disengagement een noodzakelijke stok achter de deur is voor effectief engagementbeleid, dat veel toonaangevende organisaties disengagement als noodzakelijk zien wanneer engagement niet werkt en dat disengagement soms juridisch noodzakelijk is (zie sectie 6.2). Blijven praten met vervuilende bedrijven zonder resultaat betekent dat ING medeverantwoordelijk is voor de gevaarlijke klimaatverandering die klanten medeveroorzaken.

7.4. ING financiert en ondersteunt nieuwe olie- en gasprojecten

ING heeft de afgelopen jaren beleid op de fossiele sector gemaakt. Veel onconventionele winningsvormen van olie en gas financiert ING niet meer via projectfinanciering, zoals boren op de Noordpool en zoeken naar schaliegas in Europa.¹³³ Ook financiert

ING bijna geen kolen meer in 2025.^X Enkele maanden geleden kondigde ING aan de broeikasgasintensiteit van ING's fossiele transport- en handelsfinanciering ('*midstream*') te willen reduceren met 24% in 2030.¹³⁴ En na de VN-klimaattop van december 2023 (COP28) kondigde ING aan diens financiering voor het zoeken naar en winnen van olie- en gas ('*upstream*') met 35% te verminderen in 2030 ten opzichte van 2019, en uit te faseren in 2040.¹³⁵ Hoewel dit beleid een kleine eerste stap in de goede richting is, blijven er nog veel delen van de fossiele sector over die ING wél financiert en ondersteunt.

Eind 2022 had ING ruim 15 miljard euro aan uitstaande leningen voor fossiele bedrijven.¹³⁶ In 2022 alleen verstrekte ING bijna 5 miljard euro aan nieuwe leningen aan fossiele bedrijven, waarvan ruim 1 miljard euro ging naar de 100 bedrijven die de fossiele capaciteit het meest uitbreiden.¹³⁷ ING is hiermee van alle Nederlandse financiële instellingen degene die het meeste fossiel financiert en ondersteunt.¹³⁸

ING volgt het Internationaal Energie Agentschap (IEA) op de voet.¹³⁹ Hierdoor weet ING goed dat nieuwe fossiele projecten starten niet meer nodig is om aan de mondiale energiebehoefte te voldoen (in het IEA *Net Zero Emissions by 2050*-scenario), en dat nieuwe fossiele projecten onverenigbaar zijn met het beperken van de opwarming van de aarde tot 1,5°C.¹⁴⁰ Zoals Inger Anderson, directeur van het VN-milieuprogramma (UNEP) recent zei: de kolen, olie en gas uit al bestaande en geplande mijnen en velden 'would obliterate the 1.5°C budget many times over.'¹⁴¹ ING realiseert zich dus goed dat nieuwe fossiele projecten niet meer kunnen, en heeft als reactie hierop een symbolisch stapje in de goede richting gezet. ING verstrekt geen 'projectfinanciering' meer voor nieuwe upstream olie- en gasprojecten, en ook niet meer voor nieuwe midstream olie- en gasprojecten die direct verbonden zijn aan nieuwe upstream projecten.¹⁴² Er zijn echter vier grote gaten in ING's fossiele beleid:

(1) Alle financiering die geen projectfinanciering is voor nieuwe olie- en gasprojecten gaat gewoon door tot 2040. Leningen komen grofweg in twee soorten: projectfinanciering gaat direct naar een specifiek project en wordt dan enkel hiervoor gebruikt. Sinds 2023 verstrekt ING geen projectfinanciering meer voor nieuwe fossiele projecten. Hiernaast verstrekt ING algemene bedrijfsleningen – dit is ruim 90% van alle leningen van banken voor fossiel – waarbij het geld niet geormerkt is en het bedrijf zelf bepaalt waaraan het geld wordt besteed.¹⁴³ ING geeft zelf toe dat het geld van deze leningen óók gebruikt kan worden voor het starten van nieuwe olie- en gasprojecten.¹⁴⁴ En hoewel ING in diens recente nieuwe beleid aankondigt leningen voor bedrijven die zich bezighouden met upstreamactiviteiten te stoppen in 2040, zegt ING daarmee dus ook indirect tot 2040 nog wel bedrijven te financieren die nieuwe fossiele projecten starten.¹⁴⁵

(2) Geen beleid op dienstverlening, zoals uitgifte van obligaties, voor fossiele klanten. Naast het verstrekken van leningen, helpt ING fossiele bedrijven ook aan financiering via het onderschrijven van obligaties en andere vormen van dienstverlening. Dit

X | ING heeft toegezegd de financiering van kolenmijnen en kolencentrales te verminderen naar bijna niks eind 2025. Dit is van toepassing op leningen van ING, maar niet op andere vormen van financiering en dienstverlening zoals het onderschrijven van de uitgifte van obligaties. Ook is dit enkel van toepassing op thermische kolenmijnen, maar niet op de winning van metallurgische kolen. Volgens onderzoek van Reclaim Finance (2023, p34-35) is ING zelfs een van de top financiers in de wereld voor metallurgische kolen. ING financierde sinds het Parijsakkoord metallurgische kolen met meer dan 4 miljard euro, onder andere via bedrijven als Glencore, en heeft tot nu toe geen beleid diens financiering voor metallurgische kolen te verminderen.

doet ING ook wanneer fossiele bedrijven geld nodig hebben om nieuwe olie- en gasprojecten te starten.¹⁴⁶ En hoewel ING leningen voor kolenmijnen en -centrales grotendeels zal stoppen, blijft ING via deze weg kolenbedrijven wel aan geld helpen. Sinds het Parijsakkoord hielp ING fossiele bedrijven aan meer dan 82 miljard euro via deze dienstverlening (zie sectie 7.1). ING sluit dus wel 'projectfinanciering' uit voor nieuwe projecten, maar gaat gewoon door met *alle andere* vormen van financiering en dienstverlening gelinkt aan nieuwe fossiele projecten.^Y

(3) ING financiert en ondersteunt een lock-in van fossiele brandstoffen. Een groot deel van de olie, gas en kolen in al bestaande velden en mijnen moet in de grond blijven zitten als we gevaarlijke klimaatverandering willen voorkomen.¹⁴⁷ Het IPCC is duidelijk over wat dit betekent voor de toekomst: het financieren van fossiele infrastructuur stimuleert het gebruik van fossiele brandstoffen op lange termijn. Daarmee garandeert het een 'lock-in' van toekomstige broeikasgasemissies: uitstoot die niet past binnen een 1,5°C koolstofbudget.¹⁴⁸ Het IEA laat zien dat momenteel maar 4% van de investeringen van fossiele bedrijven naar hernieuwbare energie gaat.¹⁴⁹ De fossiele bedrijven die ING financiert en ondersteunt zetten zich dus niet geloofwaardig in voor de energietransitie, maar vooral voor een fossiele toekomst.

(4) ING financiert en ondersteunt fossiele klanten die zich niet committeren aan de noodzakelijke uitfasering van fossiele brandstoffen. 'Het is duidelijk dat de olie- en gasindustrie moet veranderen.'¹⁵⁰ Dit zijn uw eigen woorden. Maar toonaangevende instanties zoals de UNFCCC¹⁵¹ en de Europese Centrale Bank¹⁵² praten inmiddels niet meer over een 'phase down' maar over een 'phase out' van fossiele brandstoffen. Toch erkennen fossiele bedrijven deze noodzakelijke uitfasering van fossiel nog niet, en hebben veel bedrijven geen (goed) uitfaseringsplan voor hun productie van fossiel. ING blijft deze fossiele bedrijven toch financieren en ondersteunen.

Kortom, in secties 5 en 6 bespraken we dat de juridische verantwoordelijkheid van ING een speciale invulling krijgt bij het financieren en ondersteunen van de fossiele sector, vanwege de centrale rol van de fossiele sector in de klimaatcrisis. Dit geldt in het bijzonder voor fossiele bedrijven betrokken bij fossiele uitbreiding, want nieuwe olie- en gasvelden en kolenmijnen zijn onverenigbaar met het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering. Daarnaast is het op een rechtvaardige manier uitfaseren van fossiele brandstoffen essentieel. Toch blijft ING fossiele klanten die betrokken zijn bij fossiele uitbreiding en geen uitfaseringsplan hebben financieren en ondersteunen. Ook het meest recent aangekondigde beleid verandert daar onvoldoende aan. Daardoor is ING betrokken bij de gevaarlijke klimaatverandering en mensenrechtenschendingen die deze klanten medeveroorzaken, en dat is onrechtmatig. ING zal onrechtmatig betrokken blijven, tot ING de gaten in diens fossiele beleid dicht. Daarom heeft Milieudefensie een van de vorderingen specifiek hieraan gewijd.

Y | ING zegt zelf dat die enkel obligaties uitgeeft voor bestaande klanten, oftewel bedrijven waar ING ook leningen aan verstrekt. Gezien ING leningen aan klanten met upstream activiteiten zal stoppen in 2040, zou het kunnen dat ING hiermee ook stopt met het ondersteunen van deze bedrijven bij obligatieuitgiftes. Echter heeft ING dit niet publiekelijk toegezegd. Ook heeft ING geen reductiedoelen geformuleerd voor obligatie-uitgifte voor fossiele bedrijven – deze dienstverlening zou dus zelfs kunnen groeien tot 2040.

7.5. ING gedraagt zich ook op andere manieren onverantwoord

Het is inmiddels duidelijk dat ING onvoldoende klimaatbeleid heeft om er zeker van te zijn dat ING diens juridische zorgplicht nakomt. Maar de oorzaak daarvan ligt niet enkel in ING's uitstoot en betrokkenheid bij klanten. Het klimaatbeleid schiet ook op andere vlakken tekort. Als grote invloedrijke bank is ING namelijk een systeemspeler die op meer manieren invloed uitoefent op de klimaatcrisis. ING is bijvoorbeeld werkgever, maakt reclame, geeft interviews in kranten en lobbyt bij beleidsmakers. Ook daarin moet ING verantwoordelijkheid nemen als medeveroorzaker van de klimaatcrisis en diens juridische zorgplicht continue voor ogen houden. Doet ING dit niet, dan zal ING hoogstwaarschijnlijk nooit in diens juridische zorgplicht slagen.

ING laat momenteel niet zien dat zij deze bredere verantwoordelijkheid neemt, integendeel. Hieronder geven wij drie korte voorbeelden die illustreren dat ING zich ook in die zin onverantwoord gedraagt.

(1) De bonussen van ING's topmensen zijn onafhankelijk van emissiereductie. ING's topmensen krijgen jaarlijks bonussen op basis van behaalde doelen. Slechts 15% van deze doelen hebben iets te maken met duurzaamheid in de brede zin, en dus een nog veel kleiner deel met ING's klimaatbeleid. Het reduceren van ING's gefinancierde uitstoot – een centraal onderdeel van diens zorgplicht – is *geen* deel van deze doelen.¹⁵³ Voor het beloningsbeleid van ING is het verminderen van de negatieve klimaatimpact dus nauwelijks van belang. De vraag is dus in hoeverre ING topmensen aanmoedigt om hier prioriteit aan te geven.

(2) ING misleidt het publiek met greenwashing. ING is zeer actief in het publieke debat en spreekt zich op allerlei manieren uit over klimaat en duurzaamheid. Bijvoorbeeld via onderzoeken, interviews in de media, social media, posters in de publieke ruimte en tv-reclames. Hierbij doet ING zich zeer duurzaam en groen voor. Het klimaatbeleid en de uitstoot van ING laten echter zien dat ING in werkelijkheid niet zo groen is en dat ING dus het publiek misleidt.

In mei 2023 tikte de Reclame Code Commissie ING op de vingers voor een filmpje over groene financieringen en beleid.¹⁵⁴ ING verzweg de miljarden voor de fossiele industrie en andere grote vervuilers. Informatie die de consument zelf niet heeft. Met dit eenzijdige beeld misleidt ING dus de consument, concludeerde de Commissie.

(3) ING's lobby bagatelliseert de klimaatcrisis. ING lobbyt vaak niet zelf, maar via brancheorganisaties waarbij de bank is aangesloten. Bijvoorbeeld, de *Thun Group of Banks* lobbyt namens en ten behoeve van ING rondom mensenrechtenstandaarden zoals de UNGPs en de OESO-richtlijnen.¹⁵⁵ Deze lobby is gericht op de vraag hoe normen in deze standaarden wel of niet ook van toepassing zijn op banken. De UNGPs en OESO-richtlijnen zijn twee van de vele juridische raamwerken die banken dwingen om mensenrechten te respecteren. De normen zijn net zo goed van toepassing op financiële instellingen als op 'gewone' bedrijven – financiële instellingen hebben geen uitzonderingspositie als het gaat om het respecteren van mensenrechten. En dus ook niet wat betreft de bedreiging van mensenrechten door gevaarlijke klimaatverandering, aldus mensenrechtenexperts van de VN.¹⁵⁶ Toch bagatelliseerde de *Thun Group* deze

verantwoordelijkheid in lobbybrieven.² ING heeft nooit afstand genomen van de standpunten van de *Thun Group*, en dus ook niet van de miskennis van mensenrechten die daaruit blijkt.

7.6. Conclusie

Kortom, ING's klimaatbeleid en gedrag zijn beslist in strijd met ING's juridische zorgplicht. ING rapporteert het grootste deel van diens uitstoot niet, ING stelt geen of ontoereikende reductiedoelen, ING gebruikt diens invloed onvoldoende om klanten te verduurzamen, en ING blijft fossiele bedrijven financieren en ondersteunen terwijl deze niet in lijn handelen met het Parijsakkoord. Maar ING's onrechtmatige gedrag reikt verder dan dit: in ING's interne bedrijfsvoering, publieke uitlatingen en lobby prioriteert ING klimaat onvoldoende, of werkt ING het halen van klimaatdoelen zelfs tegen. Door dit slechte beleid draagt ING willens en wetens bij aan de overschrijding van de 1,5°C van het Parijsakkoord. Dat ING zonder de geëiste maatregelen een rechtmatige invulling zal geven aan diens zorgplicht, lijkt dus uitgesloten.

8. Waarom Milieudefensie ING nu aansprakelijk stelt

8.1. ING heeft al Milieudefensie's eerdere oproepen en waarschuwingen naast zich neergelegd

Milieudefensie ziet het sturen van deze formele aansprakelijkstelling als een vergaande maar noodzakelijke stap. De afgelopen 18 jaar heeft Milieudefensie veel pogingen gedaan en diverse middelen gebruikt om ING tot een beter klimaatbeleid te bewegen.

Al in 2006 publiceerde Milieudefensie onderzoek met een analyse van het klimaatbeleid van Nederlandse banken.¹⁵⁷ ING's klimaatbeleid schoot tekort, maar ook ING's intentie was verontrustend: het onderzoek liet zien dat in 2006 alle onderzochte Nederlandse banken het belang van gefinancierde emissies reduceren erkennen, *behalve ING*.¹⁵⁸

In 2009 publiceerde ING een interview met Annemarie Goedmakers, destijds voorzitter van Milieudefensie, in diens duurzaamheidsrapport. Zij vroeg ING toen al om concrete emissiereductiedoelen te stellen voor ING's gefinancierde emissies.¹⁵⁹

Sinds 2009 beoordeelt de Eerlijke Bankwijzer, een coalitie van ngo's waaronder Milieudefensie, ING's beleid en geeft zij aanbevelingen voor verbetering. Deze beleidsanalyses beoordelen ING's duurzaamheidsbeleid consistent met een onvoldoende.¹⁶⁰ Daarnaast publiceerde Milieudefensie, via de Eerlijke Geldwijzer of zelfstandig, meerdere rapporten die het gedrag van ING analyseren. Zo liet een onderzoek van de Eerlijke Geldwijzer uit 2021 zien dat ING's energieportfolio in

Z | Thun Group of Banks, 'Discussion Paper on the implications of the UN Guiding Principles 13 & 17 in a corporate and investment banking context' (2017), https://media.business-humanrights.org/media/documents/files/documents/2017_12_Thun_Group_of_Banks_Paper_UNGPs_13b_and_17.pdf. Ook Nederlandse brancheorganisaties zoals de Nederlandse Vereniging van Banken (NVB) vinden dat mensenrechtennormen onverkort op financiële instellingen van toepassing zijn. ING is hier ook deel van, maar tegelijkertijd heeft ING nooit afstand gedaan van de *Thun Group* en diens standpunten. Daarmee ondersteunt ING dus alsnog het geluid van de *Thun Group* dat de evidente verantwoordelijkheid van de financiële sector weerspreekt.

2018-2020 disproportioneel veel fossiel en weinig hernieuwbaar bevatte.¹⁶¹ Begin 2023 beoordeelde de Eerlijke Geldwijzer het klimaatplan van ING met een onvoldoende,¹⁶² en in november 2023 legde de Eerlijke Geldwijzer ING's financiering voor kolenbedrijf Glencore bloot.¹⁶³ In 2022 schatte een rapport in opdracht van Milieudefensie ING's absolute gefinancierde uitstoot groter dan die van alle andere financiële instellingen van Nederland.¹⁶⁴

In 2017 startten Oxfam Novib, Greenpeace, Banktrack en Milieudefensie een klacht bij het Nationaal Contactpunt (NCP) voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen over de noodzaak van voldoende emissierapportage en emissiereductiedoelen.¹⁶⁵ Het NCP concludeerde dat ING concrete doelstellingen moet stellen om diens impact aan te pakken in lijn met het Parijsakkoord en daarover moet rapporteren. Dit verantwoord ondernemen dat van ING verwacht kan worden strekt zich ook uit tot de waardeketen van ING, aldus het NCP.

In 2022 publiceerde het NewClimate Institute in opdracht van Milieudefensie een Klimaatcrisis-Index.¹⁶⁶ Dit rapport analyseerde het klimaatplan van ING en 28 andere bedrijven. ING scoorde onvoldoende. Sindsdien hebben Milieudefensie's veranderaars, onze Operatie Klimaatgroep, tientallen keren bij ING voor de deur gestaan om met medewerkers te praten over ING's klimaatplan. Milieudefensie's directeur en financieel experts hebben de afgelopen jaren meerdere keren met ING om de tafel gezeten om direct feedback te geven op ING's klimaatbeleid. Als laatste aanmoediging was Milieudefensie met 70 aandeelhouders aanwezig op ING's aandeelhoudersvergadering afgelopen april. Elf van hen spraken over hun zorgen over klimaatverandering en vroegen u om een absoluut emissiereductiedoel voor 2030. U antwoordde nee.

In november 2023 publiceerde Milieudefensie voor de tweede keer de Klimaatcrisis-Index.¹⁶⁷ Wederom scoorde ING onvoldoende. Milieudefensie kondigde toen ook juridische stappen aan tegen een van de zeven onderzochte financiële instellingen. Wederom kwam ING niet in actie. Enkele dagen na de aankondiging reageerde u in een radio-interview op BNR op Milieudefensie's aankondiging: 'wij denken dat we het goed doen.'¹⁶⁸

Kortom, in de afgelopen 15 jaar hebben Milieudefensie en vele anderen ING vaak met de neus op de feiten gedrukt. Milieudefensie publiceerde onderzoeken om verbeterpunten in ING's beleid bloot te leggen, had gesprekken met u en ING's beleidsmakers, uitte met 70 anderen grote zorgen bij ING's aandeelhoudersvergadering en stond velen malen voor ING's deur. Toch heeft ING diens klimaatbeleid niet voldoende aangepast. Milieudefensie vindt het daarom noodzakelijk om ING formeel aansprakelijk te houden voor het niet nakomen van diens juridische zorgplicht.

8.2. Waarom Milieudefensie in Nederland mag opkomen voor het algemeen belang

Milieudefensie is een rechtspersoon als bedoeld in artikel 3:305a in het Burgerlijk Wetboek. Hierin staat dat een vereniging als de onze collectieve rechtsbescherming kan vragen voor maatschappelijke belangen die in onze statuten staan.

Milieudefensie is een vereniging met zo'n 110.000 leden en donateurs.¹⁶⁹ In onze statuten stellen wij onszelf één doel: wij leveren een bijdrage aan het oplossen en voorkomen van milieuproblematiek en streven naar een duurzame samenleving op mondiaal, landelijk, regionaal en lokaal niveau.¹⁷⁰ Dit doen we in het belang van het milieu en de natuur, voor huidige en toekomstige generaties.

Klimaatverandering leidt nu al tot grote problemen en levensgevaarlijke klimaatrampen wereldwijd. Opwarming van de aarde boven de 1,5°C zal leiden tot immense schade aan de samenleving, het milieu en de natuur, voor huidige en toekomstige generaties – ook in Nederland. Volgens het KNMI bedreigt de zeespiegelstijging het laaggelegen Bonaire.¹⁷¹ En Saba en Sint Eustatius kunnen vanaf nu twee keer zo vaak de zwaarste categorie orkanen voor de kiezen krijgen in vergelijking met de afgelopen decennia.¹⁷² Nederland krijgt te maken met zwaardere zomerstormen, grotere hagelstenen, vaker extreme droogte en in het slechtste scenario een zeespiegelstijging van 3 meter in 2100.¹⁷³ Het voorkomen daarvan past dus goed binnen de statuten van Milieudefensie.

Als ING diens beleid onvoldoende aanpast, dan zal Milieudefensie naar de Nederlandse rechter stappen. ING doet ook zaken buiten Nederland, maar het hoofdkantoor van ING staat in Amsterdam. Het klimaatbeleid van ING wordt door het bestuur van ING bepaald, en dit gebeurt dus in Nederland. Daarom is het klimaatbeleid van ING – inclusief al ING's zaken buiten Nederland – onderworpen aan het Nederlands recht en de Nederlandse rechter.

9. Slotwoord

Dat de klimaatcrisis urgenter en zichtbaarder is dan ooit, daarover bestaat geen twijfel meer. De klimaatcrisis is een groot gevaar voor mensenrechten nu en in de toekomst. Ook ING is zich daarvan bewust. Deze kennis leidt er echter niet toe dat ING passende maatregelen neemt om ING's bijdrage aan de wereldwijde uitstoot van broeikasgassen te verminderen. ING heeft de grootste uitstoot van alle Nederlandse financiële instellingen en financiert en ondersteunt nog volop vervuilende sectoren zoals de fossiele industrie.

De aansprakelijkheid van ING voor het medeveroorzaken van gevaarlijke klimaatverandering heeft Milieudefensie in deze brief uitgebreid toegelicht. De uitstoot waarvoor ING verantwoordelijk is, draagt significant bij aan de totale wereldwijde emissies. Dat is in strijd met ING's zorgplicht, en daarmee de maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm zoals opgenomen in de Nederlandse wet. Oftewel, ING's gebrekkige klimaatbeleid leidt tot onrechtmatige gevaarzetting en dat is een bedreiging voor mensenlevens en de rechten van mensen in Nederland en de rest van de wereld.

Milieudefensie vraagt ING om diens klimaatbeleid aan te passen en het noodzakelijke te doen om de wereldwijde opwarming te beperken tot de 1,5°C van het Parijsakkoord. Dit is ING juridisch verplicht op grond van diens zorgplicht.

Milieudefensie ziet met belangstelling uw reactie binnen acht weken tegemoet. In de tussentijd zijn wij beschikbaar voor nader overleg met u.

Hoogachtend,

Donald Pols
Directeur
Milieudefensie

Laan van Staalduinen
Directeur
Milieudefensie

Winnie Oussoren
Voorzitter
Milieudefensie Jong

Ps. Deze brief is digitaal beschikbaar in het Nederlands, Engels, Spaans en Frans op onze website: <https://milieudefensie.nl/klimaatzaak-ing>

Noten

- 1 'The era of global warming has ended; the era of global boiling has arrived.' António Guterres, 'Press Conference by Secretary-General António Guterres at United Nations Headquarters' (27 juli 2023), <https://press.un.org/en/2023/sgsm21893.doc.htm>.
- 2 NOS, 'Zeker 5200 doden en duizenden vermisten in Libië na storm Daniel' (12 september 2023), <https://nos.nl/collectie/13950/artikel/2490194-zeker-5200-doden-en-duizenden-vermisten-in-libië-na-storm-daniel>.
- 3 IPCC, 'Climate Change 2023: Synthesis Report. Summary for Policymakers' (2023), 14, https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf.
- 4 'The air is unbreathable. The heat is unbearable. And the level of fossil-fuel profits and climate inaction is unacceptable.' António Guterres, 'Press Conference by Secretary-General António Guterres at United Nations Headquarters' (27 juli 2023), <https://press.un.org/en/2023/sgsm21893.doc.htm>.
- 5 ING, 'Climate Report 2022' (2023), 85. Note: de daadwerkelijke uitstoot van ING is vele malen hoger, zie sectie 7.1.
- 6 De uitstoot die ING rapporteert over 2022 is 61,4 megaton. We leggen in sectie 7.1 uit dat ING's daadwerkelijke uitstoot veel groter is. De uitstoot die andere financiële instellingen in Nederland rapporteren is lager dan wat ING rapporteert. Bijvoorbeeld, de laatste uitstoot die Rabobank rapporteert (over 2021) is 51,5 megaton, de uitstoot van ABN Amro over 2022 is 17,8 megaton, de uitstoot van Aegon over 2022 10,2 megaton, en de uitstoot die ABP – het grootste pensioenfonds van Europa – rapporteert is 8,2 megaton. Alle andere financiële instellingen van Nederland rapporteren niet over hun gefinancierde uitstoot, of rapporteren minder dan 10 megaton.
- 7 De uitstoot die ING eind 2022 rapporteert is 61,4 megaton, zie ING, 'Climate Report 2022' (2023), 85. In werkelijkheid is de uitstoot van ING veel groter, zie sectie 7.1. De uitstoot van Zweden is 60,6 megaton, van Zwitserland (en Liechtenstein) is 45,6 megaton, van Ghana 53 megaton en van Cambodja 50 megaton in 2022, zie Emission Database for Global Atmospheric Research (EDGAR) van de Europese Commissie, 'GHG Emissions of All World Countries 2023' (2023), 43ff, https://edgar.jrc.ec.europa.eu/report_2023.
- 8 We hebben de gerapporteerde economische emissie-intensiteit van ING vergeleken met die van alle andere Nederlandse financiële instellingen. Enkel de gerapporteerde emissie-intensiteiten van Rabobank, Aegon en NBIC zijn groter dan die van ING.
- 9 IEA, 'Net Zero Roadmap: A Global Pathway to Keep the 1.5 °C Goal in Reach – Analysis' (september 2023), 15, <https://www.iea.org/reports/net-zero-roadmap-a-global-pathway-to-keep-the-15-0c-goal-in-reach>. Ook volgens het IPCC passen nieuwe projecten niet in het 1,5°C-koolstofbudget: 'Projected cumulative future CO₂ emissions over the lifetime of existing and currently planned fossil fuel infrastructure without additional abatement exceed the total cumulative net CO₂ emissions in pathways that limit warming to 1.5°C (>50%) with no or limited overshoot. They are approximately equal to total cumulative net CO₂ emissions in pathways that limit warming to 2°C (>67%)'. IPCC, 'Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Working Group III. Summary for Policymakers' (2022), 16, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/>.
- 10 UNFCCC, 'Technical dialogue of the first global stocktake. Synthesis report by the co-facilitators on the technical dialogue' UNFCCC/SB/2023/9 (8 september 2023), 21; Luis de Guindos, 'Need for speed on the Road to Paris', ECB (6 september 2023), <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog230906~8ab6e40722.en.html>.
- 11 Banktrack et al., 'Banking on Climate Chaos' (2023), 10-11; ING, 'ING Results Presentation 2023 Q1' (2023), 21, <https://www.ing.com/Investor-relations/Financial-performance/Quarterly-results/ING-Results-Presentation-1Q2023.htm>.
- 12 Ties Joosten et al., 'ING Bank en ABN Amro helpen de fossiele industrie aan tientallen miljarden,' *Follow the Money* (26 september 2023), <https://www.ftm.nl/artikelen/ggii-2-fossil-finance-biljoen-fossiele-obligaties-ing-abn-amro>.
- 13 'This year, flooding, widespread heatwaves and forest fires across the globe all signalled an existential crisis that cannot be ignored.' ING, 'Annual Report 2021' (2022), 33.
- 14 'Climate change is one of the world's biggest challenges, threatening both our planet and its people' ING, 'Annual Report 2022' (2023), 19.
- 15 'Persistently high levels of both public and private fossil fuel-related financing continue to be of major concern despite promising recent commitments.' IPCC, 'Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Working Group III' (2022), 134, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/>.
- 16 IPCC, 'Climate Change 2023: Synthesis Report. Summary for Policymakers' (2023), 21.
- 17 Burgerlijk Wetboek art. 6:162 lid 2.
- 18 *Staat der Nederlanden v Stichting Urgenda*, Hoge Raad, ECLI:NL:HR:2019:2006 (20 december 2019), <https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:HR:2019:2006>.
- 19 *Vereniging Milieudefensie et al v Royal Dutch Shell plc*, Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2021:5337 (25 mei 2021), 4.4.53, <https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:RBDHA:2021:5337>.

- 20 ING Groep N.V. komt voort uit een fusie van Nationale Nederlanden en NMB Postbank Groep in 1991. Rond 2015 werd de verzekeringstak van ING afgesplitst en ontstond NN Groep, maar ING Groep N.V. hield dezelfde statutaire naam.
- 21 IPCC, 'Climate change 2007: the physical science basis. Working group I' (2007), 103, <https://www.ipcc.ch/report/ar4/wg1/>.
- 22 Op de United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm, juni 1972) wordt klimaatverandering voor het eerst besproken tijdens een VN-conferentie. Tijdens de World Climate Conference (Genevre, februari 1979) worden landen voor het eerst opgeroepen klimaatverandering te voorkomen tijdens een VN-conferentie.
- 23 'Humanity is conducting an unintended, uncontrolled, globally pervasive experiment whose ultimate consequences could be second only to a global nuclear war. [...] It is imperative to act now.' Uit de concluderende statement van de 'World Conference on The Changing Atmosphere: Implications for Global Security' (Toronto, 27-30 juni 1888).
- 24 'Temperature increases beyond 1.0°C may elicit rapid, unpredictable, and nonlinear responses that could lead to extensive ecosystem damage [...] An absolute temperature limit of 2.0°C can be viewed as an upper limit beyond which the risks of grave damage to ecosystems, and of non-linear responses, are expected to increase rapidly.' Stockholm Environment Institute, 'Targets and Indicators of Climate Change' (1990), viii; IPCC, 'Climate Change: the IPCC 1990 and 1992 Assessments' (1992), <https://www.ipcc.ch/report/climate-change-the-ipcc-1990-and-1992-assessments/>; KNMI, 'De Toestand van het Klimaat en van de Ozonlaag in Nederland' (1993), <https://www.knmi.nl/research/publications/de-toestand-van-het-klimaat-en-van-de-ozonlaag-in-nederland>.
- 25 'United Nations Framework Convention on Climate Change' (9 mei 1992), https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=IND&mtmsg_no=XXVII-7&chapter=27&Temp=mtmsg3&clang=en#1. Inmiddels hebben 197 landen het VN-klimaatverdrag ondertekend.
- 26 ING, 'Annual Report 2005' (2006), 45.
- 27 ING Investment Management Europe, de vermogensbeheertak van ING, was deel van CDP2. Zie CDP, 'Carbon Disclosure Project. Climate Change and Shareholder Value In 2004' (mei 2004).
- 28 CDP, 'Carbon Disclosure Project. Climate Change and Shareholder Value In 2004' (mei 2004), 100.
- 29 Harold Hutchinson, 'European Utilities. Climate Change: When Hell Freezes Over,' ING Wholesale Banking (oktober 2006).
- 30 Harold Hutchinson, 'European Utilities. Climate Change: When Hell Freezes Over,' ING Wholesale Banking (oktober 2006), 19.
- 31 'Or perhaps climate change is the largest threat facing mankind.' Harold Hutchinson, 'European Utilities. Climate Change: When Hell Freezes Over,' ING Wholesale Banking (oktober 2006), 22.
- 32 ING, 'Annual Report 2007' (2008), 55.
- 33 Global Roundtable on Climate Change, 'The Path to Sustainability. A Joint Statement by the Global Roundtable on Climate Change' (20 februari 2007).
- 34 'Each company ... has the opportunity and responsibility to address climate change.' Global Roundtable on Climate Change, 'The Path to Sustainability. A Joint Statement by the Global Roundtable on Climate Change' (20 februari 2007), 10.
- 35 'United Nations Framework Convention on Climate Change' (9 mei 1992), art. 2, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=IND&mtmsg_no=XXVII-7&chapter=27&Temp=mtmsg3&clang=en#1; Global Roundtable on Climate Change, 'The Path to Sustainability. A Joint Statement by the Global Roundtable on Climate Change' (20 februari 2007), 4; Harold Hutchinson, 'European Utilities. Climate Change: When Hell Freezes Over,' ING Wholesale Banking (oktober 2006), 3, 16-18.
- 36 IPCC, 'Climate Change 2001: Synthesis Rapport. Summary for Policy Makers' (2001), 4, <https://www.ipcc.ch/report/ar3/syr/>; Global Roundtable on Climate Change, 'The Path to Sustainability. A Joint Statement by the Global Roundtable on Climate Change' (20 februari 2007), 4; Harold Hutchinson, 'European Utilities. Climate Change: When Hell Freezes Over,' ING Wholesale Banking (oktober 2006), 3, 13.
- 37 IPCC, 'Climate Change 2001: Synthesis Rapport. Summary for Policy Makers' (2001), <https://www.ipcc.ch/report/ar3/syr/>; Harold Hutchinson, 'European Utilities. Climate Change: When Hell Freezes Over,' ING Wholesale Banking (oktober 2006), 19. Zie ook voetnoot 39 t/m 42 voor klimaatwetenschap van begin jaren '90.
- 38 CDP, 'Carbon Disclosure Project. Climate Change and Shareholder Value In 2004' (mei 2004).
- 39 *The Joint Statement of the Global Roundtable on Climate Change* (2007, p8) verwijst naar common but differentiated responsibilities zoals beschreven in het VN-klimaatverdrag (1992, art. 3).
- 40 'Climate change is widely considered to be one of the greatest threats facing the planet. ING believes that it has a role to play in dealing with this challenge.' ING, 'Annual Report 2007' (2008), 55.
- 41 Milieudefensie, 'Investing in Climate Change: the Role of Dutch Banks' (juni 2006), 38.

- 42 In 2015 publiceerde ING diens beleid om de financiering van kolen te verminderen, en om meer duurzaam te financieren. Dit waren de eerste stappen die ING heeft gezet om diens gefinancierde uitstoot te verminderen. Het gaat niet meer enkel om diens operationele uitstoot, maar ING heeft invloed 'as a lender, as an investor and through the services we offer our customers.' Zie ING, 'Let's partner on climate action. Now! #ClimateCEOs' (17 april 2015), <https://www.ing.com/Newsroom/News/Features/Lets-partner-on-climate-action.-Now-ClimateCEOs.htm>. Het stakeholder engagement van ING liet zien dat stakeholders de operationele uitstoot van ING niet zo belangrijk meer vinden, maar vooral willen dat ING focust op de gefinancierde uitstoot: 'Stakeholders attached less importance to ING's direct environmental impact in the 2015 materiality assessment. This reflects the understanding that our impact is much greater in our financing choices'. ING, 'Annual Report 2015' (2016), 18.
- 43 'Fires, floods, heatwaves and polar ice melts – the evidence is all around us, and it's stacking up.' ING, 'Climate Report 2021' (2021), 3.
- 44 In 2021 ondertekende ING het *Paris Proof Commitment* van de *Dutch Green Building Council* met daarin de tekst: 'Wij constateren dat er een versnelling nodig is in het verminderen van de CO₂-uitstoot om te kunnen voldoen aan de afspraken uit het Klimaatakkoord van Parijs; om onder de 1,5 graad Celsius opwarming te blijven is bij gelijkblijvende uitstoot ons CO₂-budget binnen 5 jaar op.' Zie Dutch Green Building Council, 'Paris Proof Commitment' (2021), 2, <https://www.dgbc.nl/paris-proof-commitment-18>.
- 45 Wetenschappers en beleidsmakers waarschuwen er ook voor dat de huidige methoden om klimaatrisico's voor banken in te schatten de gevaren van klimaatverandering waarschijnlijk onderschatten, zie bijvoorbeeld Henk Jan Reinders et al., 'Climate Stress Testing: A Conceptual Review' CEPR Discussion Paper no. 17921 (19 februari 2023), <https://cepr.org/publications/dp17921>; NGFS, 'Climate Scenarios for Central Banks and Supervisors' (juni 2020), 26, <https://www.ngfs.net/en/ngfs-climate-scenarios-central-banks-and-supervisors>.
- 46 ING, 'Climate Report 2021' (2021), 39.
- 47 'Climate change has a profound impact on many fundamental human rights including, but not limited to, the right to food, health, water, and sanitation.' ING, 'Climate Report 2022' (2022), 32.
- 48 Human Rights Council, 'Human Rights and Climate Change' (12 juli 2019), resolutie 41/21.
- 49 ING, 'How we engage' (bezoekt op 27 november 2023), <https://www.ing.com/Sustainability/Partnerships-and-collective-action/How-we-engage.htm>.
- 50 OECD, 'OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct' (2023), 33, <https://doi.org/10.1787/81f92357-en>; UN Working Group on Business and Human Rights, 'Climate Change and UNGPs' (bezoekt op 27 november 2023), <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business/climate-change-and-ungps>.
- 51 *Vereniging Milieudefensie et al v Royal Dutch Shell plc*, Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2021:5337 (25 mei 2021), <https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:RBDHA:2021:5337>; Staat der Nederlanden v Stichting Urgenda, Hoge Raad, ECLI:NL:HR:2019:2006 (20 december 2019), <https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:HR:2019:2006>.
- 52 Zie onder andere: *Klimaatzaak ASBL v België, Cour d'appel Bruxelles*, 2023/8411 (30 november 2023), <https://affaireclimat.cdn.prismic.io/affaireclimat/df045502-906f-4797-a46d-622dbfe03ec8-SP52019923113012320+fr.pdf>; *Notre Affaire à Tous v Frankrijk*, Tribunal administratif de Paris, 1904967, 1904968, 1904972, 1904976/4-1 (3 februari 2021), <https://laffaireducle.net/wp-content/uploads/2021/02/20210203-Jugement-Affaire-du-Sie%CC%80cle.pdf>; *Neubauer et al v Duitsland, Bundesverfassungsgericht*, 1 BvR 2656/18, 1 BvR 288/20, 1 BvR 96/20, 1 BvR 78/20 (24 maart 2021), https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2021/03/rs20210324_1bvr265618.html.
- 53 'existential threat'. ING, 'Annual Report 2022' (2023), 12.
- 54 'Climate science has continued to evolve and it has become increasingly clear that a more ambitious course of action is necessary.' ING, 'Climate Report 2021' (2021), 11.
- 55 ING, 'Climate Report 2021' (2021), 11.
- 56 'Commitment van de financiële sector' (2019), <https://klimaatcommitment.nl/>.
- 57 IPCC, 'Climate Change 2023: Synthesis Report. Summary for Policymakers' (2023), 21.
- 58 Milieudefensie juicht de erkenning van de noodzaak van vergaande emissiereducties in het Klimaatcommitment van de Financiële Sector (en andere vrijwillige sectorinitiatieven) toe, maar is niet louter positief over deze initiatieven.
- 59 '99,9% van de uitstoot van onze bank heeft te maken met die leningen,' zei CEO Steven van Rijsrijk in een interview op BNR Radio, 'ING-ceo over klimaatverandering: Wij denken dat we het goed doen' (30 november 2023), <https://www.bnr.nl/nieuws/duurzaamheid/10533397/ing-ceo-over-klimaatverandering-wij-denken-dat-we-het-goed-doen>. Dit sluit aan bij ING's eigen rapportage van diens operationele uitstoot (29 kiloton CO₂e) versus diens eigen rapportage van gefinancierde uitstoot (61 megaton CO₂e), zie ING, 'Climate Report 2023' (2023), 43 en 85. Note: ING rapporteert zelf niet over uitstoot van bijvoorbeeld vermogensbeheer voor klanten of de uitgifte van obligaties, dus diens gefinancierde uitstoot is nog groter (zie sectie 7.1).
- 60 ING, 'Climate Report 2023' (2023), 85.

- 61 Bij deze groep van 50 landen zitten onder andere Suriname, Curaçao, Aruba, Vanuatu, Fiji en Malta. De uitstoot van deze landen voor 2022 komt uit de Emission Database for Global Atmospheric Research (EDGAR) van de Europese Commissie, 'GHG Emissions of All World Countries 2023' (2023), https://edgar.jrc.ec.europa.eu/report_2023.
- 62 Zie eindnoot 7.
- 63 Zie eindnoot 6.
- 64 Zie eindnoot 8.
- 65 'Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change' (12 december 2015), art. 2.1(c).
- 66 Europese Commissie, 'Communication from the Commission. Action Plan: Financing Sustainable Growth,' COM/2018/97 final (8 maart 2018), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A52018DC0097>.
- 67 De Nederlandse Bank (DNB) Platform voor Duurzame financiering, 'Visie, strategie en werkwijze Platform voor Duurzame Financiering' (september 2022), 2, <https://www.dnb.nl/media/mythes0w/visie-strategie-en-werkwijze-platform-voor-duurzame-financiering.pdf>.
- 68 G20, 'G20 Sustainable Finance Roadmap' (7 oktober 2021), 6, <https://g20sfwg.org/wp-content/uploads/2021/10/G20-Sustainable-Finance-Roadmap.pdf>; Europese Centrale Bank, 'Supporting the Green Transition' (bezoekt op 23 november 2023), https://www.ecb.europa.eu/ecb/climate/green_transition/html/index.en.html.
- 69 UNEP, 'The Closing Window. Climate Crisis Calls for Rapid Transformation of Societies. Emission Gap Report 2022' (2022), xxvi, <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/40874/EGR2022.pdf?sequence=3>.
- 70 Sigrid Kaag, 'Toespraak minister Kaag bij jubileum 10 jaar SFL' (7 juni 2022), <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2022/06/07/toespraak-minister-kaag-bij-jubileum-10-jaar-sfl>.
- 71 OECD, 'OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct' (2023), 33, <https://doi.org/10.1787/81f92357-en>.
- 72 'Persistently high levels of both public and private fossil fuel-related financing continue to be of major concern despite promising recent commitments.' IPCC, 'Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Working Group III' (2022), 134, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/>.
- 73 Europese Rekenkamer, 'Volgens EU-auditors zijn de klimaat- en energiedoelstellingen voor 2030 in gevaar' (26 juni 2023), <https://www.eca.europa.eu/nl/news/NEWS-SR-2023-18>.
- 74 Financial Stability Board, '2023 List of Global Systemically Important Banks (G-SIBs)' (27 november 2023), <https://www.fsb.org/2023/11/2023-list-of-global-systemically-important-banks-g-sibs/>.
- 75 Jacob Hileman et al., 'Keystone actors do not act alone: A business ecosystem perspective on sustainability in the global clothing industry' (2020) Plos one 15(10), e0241453, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0241453>; Henrik Österblom et al., 'Transnational Corporations as 'Keystone Actors' in Marine Ecosystems' (2015) PLoS ONE 10(5), e0127533, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0127533>.
- 76 Rick Bosman, 'Into Transition Space. Destabilisation and incumbent agency in an accelerating energy transition' (2022).
- 77 'The Parties should protect the climate system for the benefit of present and future generations of humankind, on the basis of equity and in accordance with their common but differentiated responsibilities and respective capabilities.' 'United Nations Framework Convention on Climate Change' (9 mei 1992), art. 3.1. Zie ook 'Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change' (12 december 2015), art. 2.1(c).
- 78 ING, 'Annual Report 2022' (2023), 100.
- 79 ING's Annual Report 2022 (2023, p123) beschrijft de geografische spreiding ING's portefeuille. Van het totaal (938 miljard euro) staat 86% (804 miljard euro) uit in landen die het voortouw moeten nemen in het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering in Europa en Australië. 5% (51 miljard) staat uit in Afrika en Azië. De rest van de klanten zit in Noord- en Zuid-Amerika, maar deze zijn niet apart gerapporteerd, dus daar kunnen we geen onderscheid maken tussen klanten in mondiale noorden en zuiden.
- 80 ING, 'Quarterly Results' (bezoekt op 27 november 2023), <https://www.ing.com/Investors/Financial-performance/Quarterly-results.htm>.
- 81 ING's Annual Report 2022 (2023, p10) beschrijft dat 44% van de aandeelhouders in de Verenigde Staten gehuisvestigd is, 17% in het Verenigd Koninkrijk, 9% in Frankrijk, 8% in Scandinavië, 4% in Duitsland en 2% in Nederland. Samen is dit 84%.
- 82 Vereniging Milieudefensie et al v Royal Dutch Shell plc, Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2021:5337 (25 mei 2021), 4.4.53, <https://uitspraken.rechtspraak.nl/#/details?id=ECLI:NL:RBDHA:2021:5337>.
- 83 'Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change' (12 december 2015), art. 2.1(a); 'Glasgow Climate Pact' (13 november 2023), art. IV.22; IPCC, 'Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Working Group III' (2022), 134, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/>.

- 84 UN High-Level Expert Group (UNHLEG) on the Net Zero Emissions Commitments of Non-State Entities, 'Integrity Matters: Net Zero Commitments by Businesses, Financial Institutions, Cities and Regions' (november 2022), 17, https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/high-level_expert_group_n7b.pdf; Race to Zero Expert Peer Review Group, 'Interpretation Guide Race to Zero Expert Peer Review Group Version 2.0' (juni 2022), 8, <https://climatechampions.unfccc.int/wp-content/uploads/2022/09/EPRG-interpretation-guide.pdf>.
- 85 Pensioenfonds ABP heeft een absoluut reductiedoel van 50% CO₂e voor scope 1, 2 en 3 van diens gefinancierde uitstoot, voor het gehele portefeuille, voor 2030 ten opzichte van 2019. PFZW heeft een absoluut reductiedoel van 50% CO₂ voor scope 1 en 2 van diens gefinancierde uitstoot, voor het merendeel (maar niet gehele) portefeuille, voor 2030 ten opzichte van 2019. Zie ABP, 'Klimaatbeleid ABP 2022-2030. Versnellen met beleggingen die het verschil maken' (15 december 2022), 4; PFZW, 'Klimaatplan PFZW' (mei 2023), 4.
- 86 ECB, 'Guide on climate-related and environmental risks. Supervisory expectations relating to risk management and disclosure' (november 2020), 34. De OESO-richtlijnen benadrukken dat due diligence ook 'downstream impact' bevatten, inclusief scope 3 uitstoot, zie OESO-richtlijnen (2023, hoofdstuk IV.77)
- 87 ING, 'Climate Report 2023' (2023), 26.
- 88 Zie voetnoot J voor definitie van 'goed klimaatplan'.
- 89 ING, 'Climate Report 2023' (2023), 26.
- 90 Measure 3.2(c): 'disengagement with the business relationship either after failed attempts at mitigation, or where the enterprise deems mitigation not feasible, or because of the severity of the adverse impact.' OESO, 'Due Diligence for Responsible Corporate Lending and Securities Underwriting' (2019), 47, <https://www.oecd.org/investment/due-diligence-for-responsible-corporate-lending-and-securities-underwriting.htm>.
- 91 'divesting from assets within, but not across, a sector can send important market signals and enhance the competitive position of best-in-class actors in the sector.' OECD, 'Managing Climate Risks and Impacts Through Due Diligence for Responsible Business Conduct: A Tool for Institutional Investors' (oktober 2023), <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/8aee4fce-en/1/3/3/index.html?itemId=/content/publication/8aee4fce-en&csp=ed1a71fe57ed671337257727d20b8e07&itemIGO=oecd&itemContentType=book>.
- 92 'A financial business can move from being directly linked to an adverse human rights impact to contributing to that impact if it does not take action to prevent or mitigate the business relationship to which it is directly linked, including by undertaking human rights due diligence. Therefore, the alleged involvement of financial institutions in the financing of Saudi Aramco's activities could be in violation of international human rights law and standards.' Zie 'Mandates of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises; the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change; the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment; the Special Rapporteur on the implications for human rights of the environmentally sound management and disposal of hazardous substances and wastes and the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation' (27 juni 2023), ref. AL OTH 84/2023, 7.
- 93 OECD, 'Managing Climate Risks and Impacts Through Due Diligence for Responsible Business Conduct: A Tool for Institutional Investors' (oktober 2023), <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/8aee4fce-en/1/3/3/index.html?itemId=/content/publication/8aee4fce-en&csp=ed1a71fe57ed671337257727d20b8e07&itemIGO=oecd&itemContentType=book>. Over de noodzaak van disengagement bij het uitblijven van een goed klimaatplan bij fossiele bedrijven, zie ook: SBTi, 'Foundations for science-based net-zero target setting in the financial sector. Version 1' (april 2022), 9; Race to Zero, 'Interpretation guide Race to Zero Expert Peer Review Group' (juni 2022), 8.
- 94 'As clean energy expands and fossil fuel demand declines in the NZE Scenario, there is no need for investment in new coal, oil and natural gas' IEA, 'Net Zero Roadmap: A Global Pathway to Keep the 1.5 °C Goal in Reach' Analysis' (september 2023), 15, <https://www.iea.org/reports/net-zero-roadmap-a-global-pathway-to-keep-the-15-0c-goal-in-reach>.
- 95 'New large-scale fossil fuel projects not only carry major climate risks, but also business and financial risks for the companies and their investors' Fiona Harvey, 'New Fossil Fuel Projects 'Very Unwise Economic Risk' Says Global Energy Chief,' The Guardian (14 september 2023), <https://www.theguardian.com/environment/2023/sep/14/fossil-fuel-investment-very-unwise-economic-risk-energy-expert-fatih-birol>.
- 96 'Oil and gas phase-out policies from financial institutions must include a commitment to end financing and investing in support of: (i) exploration for new oil and gas fields, (ii) expansion of oil and gas reserves, and (iii) oil and gas production' UN High-Level Expert Group (UNHLEG) on the Net Zero Emissions Commitments of Non-State Entities, 'Integrity Matters: Net Zero Commitments by Businesses, Financial Institutions, Cities and Regions' (november 2022), 24, https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/high-level_expert_group_n7b.pdf. 'To comply with the carbon budget for a 50:50 chance of not exceeding 1.5°C of warming requires immediate and deep cuts in the production of all fossil fuels. There are no exceptions; all nations need to begin a rapid and just phaseout of existing production.' Dan Calverley en Kevin Anderson, 'Phaseout Pathways for Fossil Fuel Production Within Paris-Compliant Carbon Budgets' Tyndall Centre (maart 2022), 6, <https://www.iisd.org/publications/report/phaseout-pathways-fossil-fuel-production-within-paris-compliant-carbon-budgets>. Zie ook: SBTi, 'The SBTi Fossil Fuel Finance Position Paper. Consultation Draft.' (juni 2023), 3; Fiona Harvey, 'New Fossil Fuel Projects 'Very Unwise Economic Risk' Says Global Energy Chief,' The Guardian (14 september 2023), <https://www.theguardian.com/environment/2023/sep/14/fossil-fuel-investment-very-unwise-economic-risk-energy-expert-fatih-birol>.

- 97 ING, 'ING takes next step in aligning oil & gas portfolio with climate goals' (bezocht op 28 november 2023), <https://www.ing.com/Newsroom/News/ING-takes-next-step-in-aligning-oil-gas-portfolio-with-climate-goals.htm>.
- 98 'We zien onvoldoende kans om met onze invloed als aandeelhouder deze bedrijven de overstap te laten maken van fossiele naar duurzame energie.' ABP, 'ABP bouwt beleggingen in producenten van fossiele energie af' (aankondiging 2021, bezocht op 28 november 2023), <https://www.abp.nl/over-abp/duurzaam-en-verantwoord-beleggen/ABP-stopt-met-beleggen-in-producenten-van-fossiele-energie>; PFZW, 'Engagement met duidelijke doelen en mijlpalen' (bezocht op 15 december 2023), <https://www.pfzw.nl/over-pfzw/zo-beleggen-we/hoe-we-duurzaam-beleggen/we-dragen-bij-aan-de-energietransitie/doordacht-engagement.html>.
- 99 'a survey of 64 institutional investors, with almost \$11tn in assets, found that only 17 per cent believe oil groups will transform their businesses to focus on green energy.' Attracta Mooney en Billy Nooman, 'Most big investors sceptical over oil majors' green ambitions' Financial Times (3 mei 2023), <https://www.ft.com/content/fdb34abf-5990-474a-a5c9-6d601ae41826>.
- 100 ING, 'ING further sharpens coal policy to support transition to low-carbon economy' (12 december 2017), <https://www.ing.com/Newsroom/News/ING-further-sharpens-coal-policy-to-support-transition-to-low-carbon-economy.htm>.
- 101 Green en Vallée (2023) observeren 'large effects of the [divestment] policies on coal firm loan issuances, as well as on their outstanding debt and total assets'. Het NewClimateInstitute (2022, p17) stelt dat, 'afhankelijk van de omvang van de divestment, kan het bedrijf waarin geïnvesteerd wordt geconfronteerd worden met hogere financieringskosten, wat ertoe kan leiden dat het bedrijf een specifiek project of bedrijfsactiviteit moet opgeven of stopzetten.'
- 102 Europese Raad, 'De EU-sancties tegen Rusland uitgelegd' (bezocht op 28 november 2023), <https://www.consilium.europa.eu/nl/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/>; AFM, 'Investeringsverbod clustermunie' (bezocht op 28 november 2023), <https://www.afm.nl/nl-nl/sector/themas/marktmisbruik/clustermunie>.
- 103 DNB-directeur Olaf Sleijpen stelde in een speech in november 2022: 'Op basis van de data die nú al beschikbaar zijn, is het mogelijk om een redelijk gedetailleerd oordeel te vormen over de carbon footprint van de financiële sector. Zowel op macroniveau als voor de eigen portefeuille. Hiermee kun je dus al aan de slag.' DNB, 'Speech Olaf Sleijpen 'Beheers je risico's, word duurzamer', gehouden op het Bestuursdiner Netspar' (Den Haag, 15 november 2022); NGFS, 'First Comprehensive Report – A Call to Action' (april 2019), 22; NGFS, 'Progress Report on Bridging Data Gaps' (mei 2021), 28; Race to Zero, 'Interpretation guide Race to Zero Expert Peer Review Group' (juni 2022), 4.
- 104 ING, 'Climate Report 2023' (2023), 7.
- 105 DNB, 'Financial Stability Report' (najaar 2021), 52-66.
- 106 'Institutions are expected to conduct a proper climate-related and environmental due diligence, both at the inception of a client relationship and on an ongoing basis' ECB, 'Guide on climate-related and environmental risks Supervisory expectations relating to risk management and disclosure' (november 2020), 34.
- 107 'acting immediately and decisively (the accelerated transition scenario) would provide significant benefits for firms, households, and the financial system, not only by maintaining the economy on the optimal net-zero emissions path (and therefore limiting the impact of climate change), but also by rapidly reducing their energy expenses and lessening the financial risk.' Tina Emambakhsh et al., 'The Road to Paris: Stress Testing the Transition towards a net-zero economy,' ECB Occasional Paper Series, no. 328 (september 2023), 5. 'the sooner and faster we complete the necessary green transition, the lower the overall costs and risks.' Luis de Guindos, 'Need for speed on the Road to Paris,' ECB (6 september 2023), <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog230906--8ab6e40722.en.html>.
- 108 Peter Blom et al., 'Duurzame omslag vraagt actief samenspel van overheid, bedrijfsleven en financiële sector' (28 juni 2017), <https://www.rabobank.nl/over-ons/pers/persberichten/011337052/duurzame-omslag-vraagt-actief-samenspel-van-overheid-bedrijfsleven-en-financiele-sector>.
- 109 ING, 'Climate Report 2023' (2023), 85.
- 110 PCAF, 'Financed Emissions (2nd ed.)' (december 2021), 68-69, <https://carbonaccountingfinancials.com/files/downloads/PCAF-Global-GHG-Standard.pdf>; Greenhouse Gas Protocol, 'Corporate Value Chain (Scope 3) Accounting and Reporting Standard. Corporate Value Chain (Scope 3) Accounting and Reporting Standard. Supplement to the GHG Protocol Corporate Accounting and Reporting Standard' (september 2011), 51. Note: door deze standaarden wordt momenteel nog niet gevraagd de scope 3 uitstoot van alle klanten te rapporteren, maar wel van veel klanten, zoals van olie- en gasbedrijven, en dit doet ING nu ook niet.
- 111 Zie voetnoot G voor definitie van 'gefinancierde uitstoot'.
- 112 PCAF, 'Financed Emissions (2nd ed.)' (december 2021), 68-69, <https://carbonaccountingfinancials.com/files/downloads/PCAF-Global-GHG-Standard.pdf>.
- 113 ING zegt nu wel bezig te zijn met scope 3 rapportage: 'While our financed emissions disclosure is currently limited to the scope 1 and scope 2 emissions of our clients, we aim to disclose client scope 3 emissions in coming disclosures where data quality allows. Our membership of PCAF (as from April 2023) also comes with a commitment to disclose the scope 3 emissions of clients for certain sectors, and we aim to fulfil this commitment as soon as possible.' ING, 'Climate Report 2023' (2023), 85.

- 114 UN High Level Group on the Net-Zero Emissions Commitments of Non-State Entities, 'Integrity Matters: Net Zero Commitments by Businesses, Financial Institutions, Cities and Regions' (2022), 17; Race to Zero Expert Peer Review Group, 'Interpretation Guide Race to Zero Expert Peer Review Group. Version 2.0' (2022), 4; UNEP FI, 'Net-Zero Banking Alliance Commitment Statement' (2021), 2.
- 115 ING, 'Climate Report 2022' (2022), 37.
- 116 NatWestGroup, 'Championing potential. 2022 Climate-related disclosures report' (2022), 79-80; Lloyd's Banking Group, 'Building a Sustainable Future. Environmental Sustainability Report 2022' (2023), 11.
- 117 Ward Warmerdam en Ender Kaynar, 'Dutch financial sector financed emissions. Financed emissions from corporate finance and investment portfolios,' Profundo (23 november 2023), 20-23. Dit rapport gebruikte de op dat moment best beschikbare schattingen die, omdat er zo weinig data publiek toegankelijk was voor het onderzoeksbureau, gebaseerd zijn op aannames en extrapolaties.
- 118 Volgens de EDGAR database van Europese Commissie (2023, p174) was de uitstoot van Nederland, inclusief alle in Nederland gevestigde industrie en landbouw, 167,8 megaton CO₂e. Het onderzoek van Profundo (2023, p20-23) schatte de scope 1 en 2 uitstoot in 2021 op 73 megaton en de scope 3 uitstoot van ING op 251 megaton.
- 119 ING's Annual Report 2021 (2022, p49) beschrijft de assets under management (AuM) voor Duitsland (79 miljard euro), Spanje (15 miljard), België (42,6 miljard) en Nederland (40,1 miljard). Dit is samen 176,7 miljard euro. In de opvolgende jaren hebben wij geen rapportage over de AuMs gevonden en daarom gebruiken wij data uit 2021.
- 120 Ward Warmerdam et al., 'Fossil Fuel versus Renewable Financing by Financial Institutions active in the Netherlands: A Case Study for Fair Finance Guide Netherlands,' Profundo (oktober 2021), 42, <https://www.eerlijkegeldwijzer.nl/onderzoeksrapporten/>.
- 121 ING Aria, 'Semi-Annual report, including unaudited financial statements as of 30 june 2023', https://www.ing-isim.lu/webisim/content/dam/isim/pdf/ing-aria/legal-documents/ING_Aria_SAR_EN.pdf.
- 122 Ties Joosten et al., 'ING Bank en ABN Amro helpen de fossiele industrie aan tientallen miljarden,' Follow the Money (26 september 2023), <https://www.ftm.nl/artikelen/ggii-2-fossil-finance-biljoen-fossiele-obligaties-ing-abn-amro>.
- 123 Ties Joosten et al., 'ING Bank en ABN Amro helpen de fossiele industrie aan tientallen miljarden,' Follow the Money (26 september 2023), <https://www.ftm.nl/artikelen/ggii-2-fossil-finance-biljoen-fossiele-obligaties-ing-abn-amro>.
- 124 Het onderzoek ten grondslag aan deze vergelijking is van Theodor F Cojoianu et al., 'The city never sleeps' Regional Studies 57:2 (2023), 268-286, maar de onderzoekers van dit artikel hebben voor het Follow the Money-artikel (2023) recentere data aangeleverd.
- 125 'To further clarify our policies, we have updated our position statement on fossil fuels to make it clear that we do not offer financial services (long term lending, guarantees, primary debt and equity capital markets activities) to oil and gas E&P companies that do not set a credible transition plan in line with the Paris Agreement. In line with the IEA's Net Zero Emissions by 2050 Scenario, we will not offer new long-term financing or refinancing to E&P companies that intend to expand supply of oil and gas beyond what was approved for development by 31 December 2021. We could still support any E&P company in their transition provided that the financing is for ring-fenced renewable energy or carbon capture, utilisation and storage (CCUS) activity.' Danske Bank, 'Danske Bank's Climate Action Plan' (januari 2023), 20.
- 126 UN High Level Group on the Net-Zero Emissions Commitments of Non-State Entities, 'Integrity Matters: Net Zero Commitments by Businesses, Financial Institutions, Cities and Regions' (2022), 22; Race to Zero, 'Starting Line and Leadership Practices 3.0 – Minimum criteria required for participation in the Race to Zero campaign' (2022), 2.
- 127 PCAF, 'The Global GHG Accounting & Reporting Standard Part B. Facilitated Emissions (2023), <https://carbonaccountingfinancials.com/files/PCAF-PartB-Facilitated-Emissions-Standard-Dec2023.pdf>.
- 128 ING heeft tijdens de COP van december 2023 diens Sustainable Aluminium Finance Framework gelanceerd. Deze methodiek beschrijft hoe banken de intensiteit van de uitstoot voor hun financiering van aluminium kunnen reduceren. Voor een uitleg over de tekortkomingen van intensiteitsdoelen (in plaats van absolute doelen), zie sectie 7.2.
- 129 Volgens het Loan Portfolio Overview 2022 van ING financiert ING het mijnen naar grondstoffen voor en produceren van kunstmest met 1,2 miljard euro en landbouw (agricultuur, bosbouw en visserij) met 4,5 miljard euro (waarvan ruim 1 miljard voor melkvee).
- 130 'A scope 3 inventory enables companies to identify their downstream hot spots so that they can credibly engage with customers to reduce their value chain emissions.' Greenhouse Gas Protocol, 'Corporate Value Chain (Scope 3) Accounting and Reporting Standard. Corporate Value Chain (Scope 3) Accounting and Reporting Standard. Supplement to the GHG Protocol Corporate Accounting and Reporting Standard' (september 2011), 14.

- 131 In het Climate Report 2023 (2023, p85-86) rapporteert ING over diens gefinancierde uitstoot (enkel scope 1 en 2) van de leningen. ING's totale leningenportefeuille is volgens ING verantwoordelijk voor 61,3 megaton uitstoot. De zeven grootzakelijke Terra-sectoren (waarvoor ING een emissiereductiedoel heeft gesteld) zijn verantwoordelijk voor 23,2 megaton uitstoot, hypotheke voor 7 megaton en commercieel vastgoed wordt nog niet gerapporteerd. Dit betekent dat ongeveer de helft van de door ING gerapporteerde uitstoot een emissiereductiedoel heeft. Voor het leeuwendeel van de scope 3 uitstoot in de leningenportefeuille heeft ING geen emissiereductiedoelen, maar voor sommige (sub-)sectoren wel (zoals automotive). Wij hadden dit graag meegenomen in onze berekening, maar dit is niet mogelijk gezien ING zelf de scope 3 uitstoot van klanten niet rapporteert.
- 132 ING, 'Climate Report 2022' (2023), 26.
- 133 ING, 'Environmental social risk framework' (juni 2021), 52-53. Note: deze restricties gelden enkel voor leningen, niet voor andere dienstverlening zoals de uitgifte van obligaties.
- 134 ING, 'Climate Report 2023' (2023), 54. Note dat dit gaat om een reductie van de intensiteit van de midstream leningen, dus hoeveel broeikasgassen er vrijkomen per vaat olie, maar niet om een absolute vermindering.
- 135 ING.com, 'ING takes next step on energy financing after COP28' (20 december 2023), <https://www.ing.com/Newsroom/News/Press-releases/ING-takes-next-steps-on-energy-financing-after-COP28.htm>.
- 136 ING, 'ING Results Presentation 2023 Q1' (2023), 21, <https://www.ing.com/Investor-relations/Financial-performance/Quarterly-results/ING-Results-Presentation-1Q2023.htm>.
- 137 Banktrack et al., 'Banking on Climate Chaos' (2023), 51.
- 138 Ward Warmerdam et al., 'Fossil Fuel versus Renewable Financing by Financial Institutions active in the Netherlands: A Case Study for Fair Finance Guide Netherlands,' Profundo (oktober 2021), <https://www.eerlijkegeldwijzer.nl/onderzoeksrapporten/>. In dit onderzoek uit 2021 financierde ABP en Allianz meer fossiel dan ING, maar ABP is inmiddels uit fossiel gestapt en Allianz is een Duits bedrijf. Voor meer up to date cijfers, maar enkel over banken, zie Katrina White et al., 'Financing the Transition: Energy Supply Investment and Bank Financing Activity. Comparing low-carbon and fossil fuel activity' BloombergNEF (28 februari 2023).
- 139 ING, 'Climate Report 2023' (2023), 4.
- 140 IEA, 'Net Zero Roadmap: A Global Pathway to Keep the 1.5 °C Goal in Reach' (september 2023), 15, <https://www.iea.org/reports/net-zero-roadmap-a-global-pathway-to-keep-the-15-0c-goal-in-reach>. Ook het IPCC zegt dat nieuw fossiel niet past in het 1,5°C-koolstofbudget: 'Projected cumulative future CO₂ emissions over the lifetime of existing and currently planned fossil fuel infrastructure without additional abatement exceed the total cumulative net CO₂ emissions in pathways that limit warming to 1.5°C (>50%) with no or limited overshoot. They are approximately equal to total cumulative net CO₂ emissions in pathways that limit warming to 2°C (>67%)'. IPCC, 'Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Working Group III. Summary for Policymakers' (2022), 16, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/>.
- 141 Inger Anderson, 'Call for new records in climate action' Speech at launch of Emission Gap Report 2023 (29 november 2023), <https://www.unep.org/news-and-stories/speech/call-new-records-climate-action>. Zie ook recent onderzoek door Oil Change International (2023, p2) dat nog een deprimerender beeld geeft. De huidige olie- en gasvelden bevatten al meer dan 25% meer olie en gas dan past binnen een 1,5°C koolstofbudget. Met kolen erbij zou dit ons ver voorbij 2°C opwarming brengen.
- 142 ING, 'ING takes next step in aligning oil & gas portfolio with climate goals' (14 maart 2023), <https://www.ing.com/Newsroom/News/ING-takes-next-step-in-aligning-oil-gas-portfolio-with-climate-goals.htm>; ING, 'ING steps up renewable energy efforts and restricts financing of new oil & gas fields' (3 maart 2022), <https://www.ing.com/Newsroom/News/ING-steps-up-renewable-energy-efforts-and-restricts-financing-of-new-oil-gas-fields.htm>.
- 143 Het Banking on Climate Chaos rapport (Banktrack et al., 2022, p19) beschrijft dat, van de bedrijven die zij onderzocht hebben, 91% van de financiering voor fossiele bedrijven via algemene (niet 'geomerkte') bedrijfsfinanciering ging, en maar 5% via projectfinanciering (4% was onduidelijk).
- 144 NPO Radio 1 Geld of je Leven, 'Moet ING stoppen met het financieren van olie- en gassector?' (7 maart 2023), <https://www.nporadio1.nl/fragmenten/geld-of-je-leven/1bf009b0-9825-477b-a76a-906b5cd43b91/2023-03-07-moet-ing-stoppen-met-het-financieren-van-olie-en-gassector>.
- 145 ING financiert nu ook veel nieuwe olie- en gasprojecten, zie Data for Good en Éclaircies, 'Carbon Bombs' (bezoekt op 28 november 2023), <https://www.carbonbombs.org/>.
- 146 Ties Joosten et al., 'ING Bank en ABN Amro helpen de fossiele industrie aan tientallen miljarden,' Follow the Money (26 september 2023), <https://www.ftm.nl/artikelen/ggii-2-fossil-finance-biljoen-fossiele-obligaties-ing-abn-amro>.
- 147 IEA, 'Net Zero Roadmap: A Global Pathway to Keep the 1.5 °C Goal in Reach' (september 2023), 15, <https://www.iea.org/reports/net-zero-roadmap-a-global-pathway-to-keep-the-15-0c-goal-in-reach>; IPCC, 'Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Working Group III. Summary for Policymakers' (2022), 16, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/>.

- 148 'Finance for new fossil fuel-related assets lock in future GHG emissions that may be inconsistent with remaining carbon budgets and [...] emission pathways to reach the Paris Agreement goals.' IPCC, 'Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III' (2022), 1567, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/>.
- 149 'Clean energy investment by oil and gas companies doubled in 2022 to around USD 20 billion, around 4% of their upstream capital investment and 0.5% of net income.' IEA, 'World Energy Investment 2023' (mei 2023), 81.
- 150 'It's clear that the oil and gas industry needs to change.' ING, 'More renewables, less oil & gas' (23 maart 2022), <https://www.ing.com/Newsroom/News/More-renewables-less-oil-gas.htm>.
- 151 'To achieve rapid reductions in emissions, the phase-out of unabated fossil fuels is required and should be undertaken responsibly, including through socially inclusive phase-out plans developed as part of just transitions.' UNFCCC, 'Technical dialogue of the first global stocktake. Synthesis report by the co-facilitators on the technical dialogue' UNFCCC/SB/2023/9 (8 september 2023), 21.
- 152 Luis de Guindos, 'Need for speed on the Road to Paris,' ECB (6 september 2023), <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog230906~8ab6e40722.en.html>.
- 153 De 'key performance indicators' in 2022 hadden betrekking op klimaatrisicomanagement, rapportage, meer duurzame leningen verstrekken, meer duurzame financiële producten bedenken voor individuele klanten en een net-zero operationele uitstoot behouden. Zie ING, 'Climate Report 2022' (2022), 16.
- 154 Reclame Code Commissie, 'Complaint 20231/00116' (11 mei 2023), <https://www.reclamecode.nl/uitspraken/ing-bank/financiele-dienstverlening-2023-00116/433506/>.
- 155 ING, 'How we engage' (accessed 27 november 2023), <https://www.ing.com/Sustainability/Partnerships-and-collective-action/How-we-engage.htm>.
- 156 UN Working Group on Businesses and Human Rights, 'Financial Sector and the European Union Corporate Sustainability Due Diligence Directive. Statement by the United Nations Working Group on Business and Human Rights' (12 juli 2023); John Ruggie, 'Comments on Thun Group of Banks Discussion Paper on the Implications of UN Guiding Principles 13 & 17 In a Corporate and Investment Banking Context' (21 februari 2017); 'Mandates of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises; the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change; the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment; the Special Rapporteur on the implications for human rights of the environmentally sound management and disposal of hazardous substances and wastes and the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation' (27 juni 2023), ref. AL OTH 84/2023, 7.
- 157 Dennis Siemelink, 'Investing in climate change: the role of Dutch banks' Milieudefensie (juni 2006), https://www.banktrack.org/download/investing_in_climate_change_the_role_of_dutch_banks/2_rapport_investing_in_climate_change.pdf.
- 158 'All banks, except for ING, explicitly underline the importance of indirect CO₂ emissions.' Dennis Siemelink, 'Investing in climate change: the role of Dutch banks' Milieudefensie (juni 2006), 39, https://www.banktrack.org/download/investing_in_climate_change_the_role_of_dutch_banks/2_rapport_investing_in_climate_change.pdf.
- 159 ING, 'Corporate Responsibility Report 2009' (2009), 43.
- 160 Voor de meest recente beleidsanalyse van de Eerlijke Geldwijzer, zie Lennart van Loenen en Mara Werkman, 'Beleidsbeoordeling Nederlandse banken – 19e update,' Profundo (mei 2023), <https://www.eerlijkegeldwijzer.nl/onderzoeksrapporten/>.
- 161 Ward Warmerdam et al., 'Fossil Fuel versus Renewable Financing by Financial Institutions active in the Netherlands: A Case Study for Fair Finance Guide Netherlands,' Profundo (oktober 2021), <https://www.eerlijkegeldwijzer.nl/onderzoeksrapporten/>.
- 162 Eerlijke Geldwijzer, 'Climate action plans of ten Dutch financial institutions,' (maart 2023) <https://www.eerlijkegeldwijzer.nl/media/h4duxxs/2023-03-klimaatplannen-financiele-instellingen.pdf>.
- 163 Eerlijke Geldwijzer, 'A toxic legacy. Glencore's footprint in Colombia & Peru' (16 november 2023), <https://www.eerlijkegeldwijzer.nl/media/fmhfughf/egw-rapport-glencore-november-2023.pdf>.
- 164 Ward Warmerdam en Ender Kaynar, 'Dutch financial sector financed emissions. Financed emissions from corporate finance and investment portfolios,' Profundo (23 november 2023), <https://milieudefensie.nl/actueel/rapport-gefinancierde-uitstoot>.
- 165 Oxfam Novib et al., 'Klacht tegen ING vanwege schending van de OESO-richtlijnen op het gebied van klimaat' (5 augustus 2017), <https://www.oxfamnovib.nl/persberichten/klacht-tegen-ing-vanwege-schending-oeso-richtlijnen>.
- 166 Thomas Day et al., 'Corporate climate responsibility. Guidance and assessment criteria for good practice corporate emission reduction and net-zero targets. Version 2.0' NewClimateInstitute (juli 2022), <https://milieudefensie.nl/actueel/onderzoek-naar-de-klimaatplannen-van-29-grote-vervuilers>.
- 167 Nard Koeman et al., 'Dutch Corporate Climate Responsibility Monitor 2023. Assessing the transparency and integrity of the climate action plans of seven financial institutions' SEO Amsterdam Economics (6 november 2023), <https://milieudefensie.nl/actueel/onderzoek-naar-de-klimaatplannen-van-7-banken-verzekeraars-en-pensioenfondsen>.

- 168 BNR Radio, 'ING-ceo over klimaatverandering: Wij denken dat we het goed doen' (30 november 2023), <https://www.bnr.nl/nieuws/duurzaamheid/10533397/ing-ceo-over-klimaatverandering-wij-denken-dat-we-het-goed-doen>.
- 169 Op 31 december 2023 had Milieudefensie 83.025 leden en 24.709 donateurs, samen 107.734 leden en donateurs.
- 170 Vereniging Milieudefensie, 'Statuten' (juli 2022), art. 3.1, <https://milieudefensie.nl/actueel/statuten-juli-2022>.
- 171 "Naar verwachting is de zeespiegel bij Bonaire rond 2050 gestegen met 14-34 cm (lage uitstootscenario) of 16-37 cm (hoge uitstootscenario). Rond 2100 bedraagt de stijging 31-78 cm (lage uitstootscenario) tot 55-127 cm (hoge uitstootscenario) (figuur 29). De bovengrens kan oplopen tot 3,4 meter als onzekere processen, zoals het instabiel worden van de Antarctische ijskap, al vóór 2100 optreden.' KNMI, 'Klimaatscenario's voor Nederland' (9 oktober 2023), 39.
- 172 Orkanen in de zwaarste categorie kwamen tussen 1980 en 2017 eens in de 39 jaar voor, maar het KNMI voorspelt dat deze tussen 2015 en 2050 eens in de 20-34 jaar zullen voorkomen, zie KNMI, 'Klimaatscenario's voor Nederland' (9 oktober 2023), 39.
- 173 KNMI, 'Nederland voorlopig veilig voor stijgende zee, maar moet leren omgaan met verzilting' (09 november 2023), <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2023/11/09/nederland-voorlopig-veilig-voor-stijgende-zee-maar-moet-leren-omgaan-met-verzilting>.